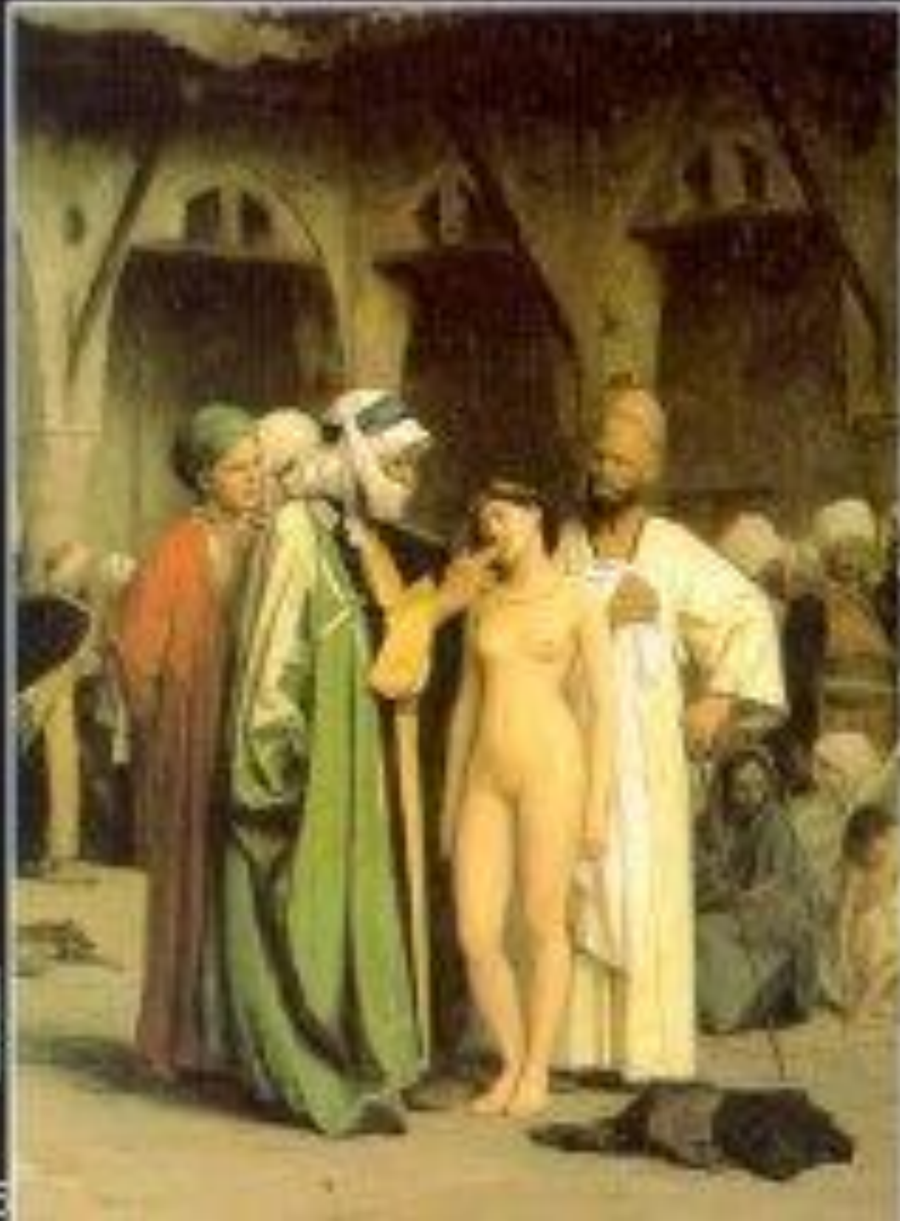
İLHAN ARSEL

Şeriat ve Kölelik

İLHAN ARSEL

Şeriat ve Kölelik

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ 7

İSLAM ŞERİATININ KÖLELİK DENEN ŞEYİ BENİMSEMEDİĞİ VE KÖLELİĞİ YOK ETME AMACINI GÜTTÜĞÜ İDDİALARINA DAYALI YALANLAR 10

İSLAM ŞERİATI, KÖLELİĞİ KALDIRMAK DEĞİL, SÜRDÜRMEK AMACINA DAYALIDIR 12

KUR’AN’A GÖRE KÖLELİK DOĞAL BİR KURULUŞ 15

ŞERİAT SİSTEMİNDE KÖLE (VE CARİYE), EFENDİSİNİN MUTLAK TASARRUFU ALTINDA BİR “MAL”, BİR “EŞYA” NİTELİĞİNDE 17

MUHAMMED, KÖLELİĞİ KALDIRMAK DEĞİL, FAKAT DOĞAL BİR KURULUŞ OLARAK (HEM DE ARAPLARDA UYGULANAN ESKİ ŞEKLİYLE) SÜRDÜRMEK İSTEMİŞ, BİZZAT KENDİSİ KÖLE EDİNMİŞ, KÖLE SATMIŞ VE BAŞKALARINA KÖLELER HEDİYE ETMİŞTİR 19

MUHAMMED’İN KÖLELER LEHİNE GETİRDİĞİ SÖYLENEN HÜKÜMLER (ÖRNEĞİN “AZATLANMAK” YA DA “BEDEL KARŞILIĞINDA KÖLELİKTEN KURTULMAK” VS. GİBİ), KÖLELİĞİ YOK ETMEK İÇİN DEĞİL FAKAT KÖLE SAHİPLERİNE BİRTAKIM ÇIKARLAR SAĞLAMAK İÇİN İŞŞ GÖRMÜŞTÜR 30

İSLAM ŞERİATINDA KÖLE AZATLAMA İŞİ PAMUK İPLİĞİNE BAĞLANMIŞTIR; AZATLAMAYI GEREKTİREN HALLER ARASINDA, KÖLE SAHİBİNİN ADAM ÖLDÜRMESİ, YALAN YERE ANT İÇMESİ YA DA GÜNEŞ TUTULMASI GİBİ HALLER VAR 37

MUHAMMED’İN GETİRDİĞİ SİSTEME GÖRE, KÖLESİZ BIRAKILMAK, CEZALANDIRILMAK GİBİ BİR ŞEY SAYILIR; FAKAT KÖLE SAHİPLERİ, GÜNAH İŞLEMEKTEN KAÇINMAK SURETİYLE KÖLELİĞİ SÜRDÜREBİLİRLER 42

ERKEĞİN ŞEHVET GAİLESİNE ENGEL OLMAKTANSA KÖLELİĞİ SÜRDÜRMEK DAHA İYİ 44

KÖLE AZATLAMAKTAN KURTULMANIN DİĞER KOAY YOLLARI: TANRI’YA VE EYGAMBERİNE DUADA BULUNMAK, ÖVGÜLER YAĞDIRMAK YA DA YAYA OLARAK HAC GÖREVİNİ YAPMAK VS. 49

ŞERİAT SİSTEMİ, KÖLELİĞİN YOK OLMASINI “KIYAMET ALAMETİ” OLARAK GÖRÜR 51

ŞERİAT SİSTEMİ, KÖLELERİ, HAYSİYET DUYGUSU BAKIMINDAN AŞAĞI KERTEDE BİR YARATIK OLARAK GÖRÜR 52

ŞERİAT SİSTEMİ, KÖELEYİ İNSANDAN SAYMAZ; HUKUK “SÜJESİ” OLARAKDAHİ GÖRMEZ (TIPKI HAYVANLARI DA GÖRMEDİĞİ GİBİ) 54

KÖLELERİN ÖNEMLİ MEVKİLERE GETİRİLMİŞŞ OLMALARI, İNSANLIK HAYSİYETİNE SAYGI DUYGUSUNDAN YA DA KÖLELİĞİ KALDIRMA ARZUSUNDAN DEĞİL 56

KÖLELERİN DURUMUNUN İYİLEŞMESİNDE MUHAMMED’İN ROL OYNADIĞI HAKKINDA . 59

İSLAM DÜNYASI HİÇBİR ZAMAN KÖLELİĞE KARŞI GELMEMİŞ, SESİNİ ÇIKARMAMIŞTIR; DİNSEL NİTELİK TAŞIDIĞI İÇİN 61

Birinci Basım: Ağustos 1997
Kapak: Jean-Léon Gérôme,
The Slave Market" (Köle Pazarı)
Teknik Hazırlık: Analiz Basım Yayın
Baskı: Yaylacık Matbaası

ISBN: 975-343-183-X

KAYNAK YAYINLARI: 228

ANALİZ BASIM YAYIN TASARIM UYGULAMA LTD. ŞTİ
İstiklal Caddesi 184/4 80070 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 252 21 56-252 21 99 Faks: 249 28 92

İLHAN ARSEL

Şeriat ve Kölelik

SUNUŞ

Her konuda olduğu gibi "kölelik" konusunda da şeriat, kapkaranlık bir zihniyetin ifadesi olarak karşımızdadır. Şu bakımdan ki, insan varlığının kutsallığı ve haysiyeti ile bağdaşmaz kuruluşları ve bu arada köleliği, hiçbir itiraz ve direnişe olanak bırakmadan, yüzyıllar boyunca sürdüregelmiştir: Hem de gökten indiği söylenen emirlere ve bu emirlerden çıkma geleneklere dayalı olarak.

Gerçekten de şeriat hükümleri, kaynaklarıyla belirteceğimiz gibi, köleliğin "doğal" bir kuruluş olup "köle" ile "hür" arasında hukuki eşitsizlikler bulunduğunu, savaşlarda alınan esirlerin köle (ya da cariye) olarak paylaşılmasının "Tanrı emri" olduğunu ortaya vurmaktadır. O kadar ki, Kur'an'da Tanrı'nın büyük cömertlikle Muhammed'e ganimet olarak köleler, cariyeler helal ettiği dahi yazılıdır. Ayet şöyle: "Ey Muhammed! …Allah'ın sana ganimet olarak verdiği ve elinin altında bulunan cariyeleri sana helal kıldık…" (K. 33 Ahzab Suresi, ayet 50)

Yine şeriat verilerine göre Muhammed, yaşamı boyunca ve çeşitli yollardan (ve genellikle savaşlar yolu ile) köleler edinmek, köleleri kendi hizmetinde tutmak (örneğin tarlalarında çalıştırmak, cariyeleri de "odalık" olarak kullanmak), ona buna satmak, hediye etmek, Müslümanlara köle edinmeleri için olanak sağlamak, köleleri azadlamaktansa başkalarına hibe etmenin daha hayırlı bir iş olduğunu anlatmak ve böylece kendinden örnekler yaratmak suretiyle, köleliği, "Tanrısal" ve "dinsel" bir kuruluş olarak geçerli kılmıştır. Hem de öylesine ki, köleleri efendilerine "sadıkane" ve "yararlı" bir şekilde hizmet ettirebilmek için: "Cennet'e ilk girecek olanlar… efendilerine sadakatle hizmet eden kölelerdir." Demiş; ölmeden önceki "Veda haccı" vesilesiyle yaptığı konuşmada: "Efendisinden başkasına intisaba kalkan"ların "Allah'ın gazabına, meleklerin lanetine ve bütün Müslümanların ilencine" uğramalarını dilemiştir.

Muhtemelen bundan dolayıdır ki, köle azadlama işini, her ne kadar bazı kurallara bağlamış ise de, bir bakıma efendisinin keyfine terk etmiş, köle azadlayan kimsenin, azadladığı köle üzerinde "velayet hakkını" ya da "Karabet-i hükmiyye"sini sürdürtmüş, Tanrı'ya ve kendisine dua eden müminlerin köle azadlama zorunluluğundan uzak kalmaları kolaylığını yerleştirmiş ve köleliğin yok olmasını "Kıyamet alameti" şeklinde belirtmiştir.

Bu nedenledir ki tüm İslam ülkelerinde kölelik, yirminci yüzyıla gelinceye kadar "doğal" ve "resmi" bir kuruluş olarak iş görmüştür; panayırlarda ve esir pazarlarında insanlar, tıpkı hayvanlar gibi parayla alınıp satılabilmişlerdir.

20. yüzyılın başlarında kölelik, Müslüman ülkelerde resmen kaldırılmaya başlanmış olmakla beraber, ne uygulanması gerçekten yok edilebilmiş ve ne de zihniyet olarak terk edilebilmiştir. O kadar ki İslam dünyasının en büyük "bilim" yuvası sayılan el-Ezher Üniversitesi, köleliğin Kur'an'dan kaynaklanan bir kuruluş olduğunu ve savaş esirlerinin "köle" olarak kullanılmalarının doğal olduğunu savunmaktan geri kalmamıştır (Bkz. "Macalla", Temmuz 1962). Yine bunun gibi 1962 yılında Kral Faysal, Batı ülkelerinin zorlamasıyla köleliği kaldırır görünürken, din adamları, bu kuruluşun temellerinin Kur'an'da yattığını söyleyerek, direnme yolunu seçmişlerdir.

Din sorunları alanında "allame"liği kimseye bırakmak istemeyen bizim kendi mollalarımız ise, yirmi birinci yüzyıla girmek üzere bulunduğumuz şu dönemlerde bile hâlâ, İslamda köleliğin (cariyeliğin) "Harp esirleri kurumunu inhisar ettirildiğini" ve bu nedenle "güncelliğini yitirmiş bir konu olmadığını" belirterek "İslam'da cariye harp esiridir. Harbler ise dünyamızın gündemindedir." Diye ahkâm yürütürler. Onların bu "parlak" görüşlerinden anlaşılan o ki, İslamda kölelik zihniyeti, daha nice yılar boyunca, sonu gelmez bir "iltifata" mazhar olacak demektir. Nitekim Atatürk'ün büyük bir idealizmle yıkmak istediği bu zihniyet, farklı adlar altında bugün hâlâ hükmünü sürdürmektedir: Çoğu evlerde çalıştırılan "beslemeler" (ki yoksul ailelerden allınmış küçücük kızlar olup köleden farksız şekilde iş görürler) bunun canlı kanıtlarından biridir.

*

1400 yıllık uygulamanın ortaya vurduğu gerçek bu olduğu halde, şeriatçılar, bu gerçeği görmezlikten gelerek ve şeriat verileriyle olmadık cambazlıklara girişerek, İslamın köleliğe karşı olduğunu, köleliği daha ilk anlardan itibaren ortadan kaldırma amacına yönelik bulunduğunu, fakat toplumda düzensizlik olmasın diye bu işi zamana bıraktığını söylemekten geri kalmazlar. Söylerken de kendilerine dayanarak edindikleri yalanların, hem bir yandan Tanrı fikrini zedelediğini ve hem de insanlarımızın kafalarını ütülediğini düşünmezler. Düşünseler ile şunu bilirler ki, karşılarında, şeriatın içeriğinden habersiz, akılcı güçten nasipsiz ve her şeye körü körüne inanmaya hazır yığınlar vardır.

Bizlere düşen göre, hiç yılmadan, bu yığınları, şeriatçının yalanlarına kanmayacak kerteye ulaştırıp, onların pençesinden kurtarmaktır. Bu da ancak şeriatın içyüzünü eleştirip sergilemekle mümkündür.

Temmuz 1997

I

İSLAM ŞERİATININ KÖLELİK DENEN ŞEYİ BENİMSEMEDİĞİ VE KÖLELİĞİ YOK ETME AMACINI GÜTTÜĞÜ İDDİALARINA DAYALI YALANLAR

Şeriatçılara göre İslam dini güya köleliğe karşıdır ve güya Kur'an insan denilen varlığın özgür (hür) olarak doğduğunu ve özgür şekilde yaşaması gerektiğini kabul eder; insanların tek bir asıldan geldiklerini, rengi, dili ve sosyal durumu ne olursa olsun her insanine eşit yarabildiğini öngörür.

Yine şeriatçılara göre diğer dinler ve eski medeniyetler köleliği yok etmeyi düşünmedikleri halde Muhammed, kölelerin durumunu iyileştirmiş ve köleliği kökten yok etmeyi amaç edinmiştir. Her ne kadar köleliği kaldıramamış ise de eşitlik getirmiştir: köleleri efendilerinin seviyesine yükseltmek istemiştir.

Yine şeriatçılara göre ilk olarak insanlar arası eşitliği öngören ve köleci zihniyete karsı gelen Kur'an'dır ve güya bu olay, insanlık tarihi bakımından yep yeni bir gelişme sağlamıştır.[1]

"*Eğer bu böyle ise, neden dolayı Muhammed köleliği yasaklamamıştır, kökünden yok etmemiştir?*" şeklindeki bir soruyu da şeriatçılar şöyle yanıtlarlar: "Bir kere", derler;

"*kölelik İslam öncesi dönemlerden beri süregelen bir kuruluştur. Muhammed bu kurulusu, yaşamın bir gerçeği olarak buldu. Eğer köleliği yasaklamış olsaydı iç kargaşalıklara ve ayaklanmalara sebep olmuş olurdu. Daha başka bir deyimle Araplar arasında geçerli bulunan kölelik sistemini bir hamlede kaldırıp atmak Tanrı'ya ve Muhammed'e sakıncalı göründü.*"[2]

"Öte yandan" derler;

"*savaşlarda alınan esirlerin durumu itibariyle kölelik sisteminin kaldırılması mümkün değildi. Çünkü Muhammed, her ne kadar savaş denen şeye karsı idiyse de, savaşları önleyemezdi. Savaşlar olacak ve esirler alınacaktı. İste bu nedenledir ki Muhammed köleliği kökünden yok etmedi fakat bu kurulusu insanlık haysiyetini zedeler nitelikten çıkardı, ve daha sonraki dönemler itibariyle yok olucu esaslara bağladı.*"[3]

---

[1] Bu tür iddialar için bkz. Gölpınarlı, "İslam Tarihi", Milliyet gazetesi, 14 Aralık 1968. Ayrıca bkz. Sahih-i Buhari Muhtasarı, c. VI, s. 536; Hadis No: 11120-1121, c. VII, s. 462 vd.; c. XII, s. 260.

[2] Bu tür iddialar için bkz. Sahih-i...., c. VII, s. 466.

[3] Bu doğrultudaki iddialar için bkz. Demircan (Ali Rıza), İslam'a Göre Cinsel Hayat, İstanbul, 1986, c. II, s. 250.

Bu iddialara sarılan şeriatçılara (özellikle Arap yazarlara) göre, Muhammed'in, köleliği kaldırmak ve kölelerin durumunu düzeltmek maksadıyla getirdiği kurallar, daha sonraki dönemlerde uygulanmamıştır ve uygulanmamasının sorumluları da genellikle Türklerdir. Çünkü Türkler "*İslamı anlayabilecek yeterlikte olmamışlardır.*" Bu itibarla köleliğin sürdürülmesine sebep olan Türkleri İslam'ın temsilcisi olarak görmemek gerekir.[4]

Yine şeriatçı yazarlara göre bugün artık "*Kölelik ve efendilik tarihe karışmıştır ki İslam dininin gaye-i mesaisi de (amacı da) bu(dur).*"[5]

---

[4] Bu tür iddialar için bkz. Ameer, Ali Syed, The Spirit of Islam, London, 1935, s. 265-267. Bu konu ile ilgili diğer bilgiler için bkz. İ. Arsel, Arap Milliyetçiliği ve Türkler, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1987.

[5] Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu konudaki iddiaları için bkz. Sahih-i..., c. VIII, s. 460; c. XII, s. 260.

II

İSLAM ŞERİATI, KÖLELİĞİ KALDIRMAK DEĞİL, SÜRDÜRMEK AMACINA DAYALIDIR

Hemen belirtelim ki bu yukardaki iddialar, baştan aşağı yalandan ibarettir. Çünkü ne Kur'an "özgür" insan tipi yaratmak istemiştir, ne Muhammed köleliği yok etmeyi kendisine amaç edinmiştir ve ne de kölelik kurulusu Türkler yüzünden sürüp gitmiştir. Aksine köleliğin Tanrısal (ve dolayışıyla doğal) bir kuruluş olarak iş görmesine ve 1400 yıl boyunca hiç kalkmamacasına sürüp gitmesine sebep olan, doğrudan doğruya İslam şeriatı olmuştur. Bu düzenin kurucusu olan Muhammed, biraz ilerde örnekleriyle göreceğimiz gibi, ömrü boyunca köleler edinmiş, savaşlarda ele geçirilen esirlerin paylaşılması sırasında kendi payına düşen kölelere sahip olmuş, kendi hizmetinde ve arazilerinde köleler çalıştırmış, köle satın almış, köle satmış, ona buna köleler hediye etmiştir. Söylendiğine göre sahip bulunduğu kölelerin sayısı 60 ilâ 80 arasında olmuştur. Öldüğü zaman, mallar, hurmalıklar ve araziler yanında, hizmetinde tuttuğu köleleri de ailesi efradına miras bırakmıştır. Bu itibarla sorulmak gereken soru sudur: köleliğin kaldırılmasını kendisine amaç edinen bir din hiç köleliği "doğal" bir kuruluş olarak yerleştirir mi? Ya da kendisini böyle bir dinin "peygamberi" olarak tanıtan bir kimse hiç köle edinerek, ya da kullanarak başkalarına kötü örnek olma yolunu tutar mı?

Gerçek şu ki, İslam şeriatı, köleliği kötü gözle görmek ve kaldırmak şöyle dursun fakat *doğal* bir kuruluş bilmiş ve genel olarak insan varlığını "özgür" değil "kul" olarak görmüş ve kulların da kendilerine ait kulları bulunduğunu kabul ederek köleliğin hiç kalkmamacasına sürüp gelmesine vesile olmuştur.

Gerçekten de Kur'an'a göre insanlar "hür" ve "köle" olmak üzere yasam sürerler. "Köle" insan, başkasının mülkü sayılan, onun hizmetinde olan, onun tarafından yönetilen, alınıp satılabilen insan demektir (dişi köleye "cariye" denir). Köle olmayan, ya da kölelere efendilik yapanlar ise "hür" sayılırlar. Ancak ne var ki Kur'an'ın "hür" olarak tanımladığı insanlar dahi aslında gerçek anlamda hür (özgür) olmaktan uzaktırlar: gökten indiği söylenen buyrukların uygulayıcısıdırlar; yani özgür iradeye sahip olarak is görme olasılığından yoksundurlar. Çünkü Kur'an'a göre Tanrı insanları (ve cinleri) esas itibariyle kul diye yaratmıştır. "*Kul*" sözcüğü Kur'an'da "*abd*" olarak geçer ki esas itibariyle "köle" anlamındadır. Her insan Tanrı'nın kölesi olmak üzere yaratılmıştır, şu bakımdan ki Tanrı'nın buyruklarına göre "güdülüp yönetilir". Zariyat Suresi'nde şöyle yazılı:

"*Cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etmeleri için yaratmışımdır*." (K. Zariyat 56)

"Bana kulluk etmeleri için yaratmışımdır" sözlerini: "Buyruklarımı yerine getirmeleri için yaratmışımdır" şeklinde anlamak gerekir. Nitekim Bakara Suresi'nde şu var:

"*Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk edin! Ki 'Ona karsı gelmekten korunmuş olabilesiniz."* (K. Bakara 21)

Sayısız denecek kadar çok bu buyruklar arasında Tanrı'ya tapmak ve ibadet etmek, gibi olanlar yanında kişinin ve toplumun (devletin) tüm yaşantılarını, en ince noktasına varıncaya kadar düzenleyen hükümler vardır.

Fakat Tanrı'nın bu "kul"ları arasında, kullara "kulluk" (kölelik) edecek olanlar da vardır; çünkü Tanrı, o sinirsiz keyfiliği içerisinde, istemiştir ki insanlardan bir kısmı, diğer bir kısmına kölelik etsin. Nitekim Kur'an'da, köleliğin doğal bir kuruluş olduğunu ortaya vuran hükümler vardır ki (örneğin Nahl 75) birazdan özetleyeceğiz. Fakat şimdilik şeriatçının kölelik konusundaki diğer iddialarındaki isabetsizliklere değinelim.

Bu iddialardan biri şöyle: "*Kölelik Araplar arasında yerleşik bir kuruluş idi. Eğer Tanrı köleliği bir anda kaldırmış olsaydı, halk ayaklanır, kargaşalık olurdu.*"

Söylemeye gerek yoktur ki böyle bir iddia, Tanrı'yı "acz" içerisinde, "güçsüz" bir "Yaratan" imiş gibi gösterip Tanrı fikrini zedelemekten başka bir ise yaramaz. Zira iktidarına sinir bulunmayan ve her şeyi dilediği gibi yaratıp dilediği sekle sokabilen bir Tanrı'nın, kölelik gibi kötü bir kurulusu, sırf halk ayaklanır endişesi ile yasaklamadığını söylemek, O'nun iktidarını ve yüceliğini inkâr demek olur

Öte yandan toplum düzenini sağlamak üzere en sert ve amansız cezaları öngörmekten geri kalmayan (örneğin şarap içimini yasaklatan, ya da hırsızın bileklerinin kesilmesini emreden) bir Tanrı'yı: "*Köleliği yasaklarsam toplumda kargaşalık çıkar*" mazeretine sığınmış gibi göstermek, Tanrı fikrini küçültmekten başka bir şey değildir.

Yine aynı şekilde: "*Tanrı köleliği savaş esirleri sistemiyle sınırlamak istedi, bu nedenle tüm olarak yasaklamadı. Amacı devrim (niteliğini) taşıyan düsturlar koyarak kökten kaldırmaktı*" şeklindeki iddianın da tutar bir yönü yoktur, çünkü Kur'an'da kölelik, ne savaş esirlerine münhasır bir kuruluş olarak ele alınmıştır ve ne de ortadan kaldırılmak amacına dayatılmıştır. Kur'an'a göre Tanrı, insanlardan bir kısmını "efendi" ve bir kısmını da "köle" şeklinde tutmuş olmakla övünür (K. Nahl Süresi, ayet 75)

Şeriatçının: "*İslam köleliği, insanlık haysiyetini çiğnetici bir kuruluş olmaktan çıkardı*" şeklindeki iddiasına gelince, bu da yalandan ibarettir, zira İslami emirlere göre köleler, köle olmayanlara oranla pek çok hususlarda aşağı kılınmışlardır. Örneğin kölelerin (ve cariyelerin) ibadet hakları ve hukukî sorumlulukları az olduktan gayri efendilerinin onlara karsı cezai sorumlulukları da pek sinirlidir. Cinayet isleyen birisine karsı kısas uygulandığı halde, cariyesini öldüren kişiye uygulanmaz ve bu kişi kısas

olarak öldürülemez; zira Kur'an'a göre kısas: "*Hür ile hür, köle ile köle ve kadın ile kadın'dır.*" (K. Bakara 178; Maide 45). Köle (ya da cariye) öldüren kimseye "ta'zir" (azarlama) cezası uygulanır.

Yine bunun gibi hür kadınlara zina isnat eden kimse, bu isnadını dört tanık ile ispatlayamazsa kamçı dayağı cezasına çarptırıldığı halde, cariyeye zina isnat eden kimse, ispat edemediği takdirde böyle bir cezaya uğramaz, sadece azarlanır, ve ahiret cezasını bekler. Öte yandan cariyesine hâksiz yere zina isnat eden kimse, bu yeryüzünde ceza görmez; sadece kıyamet gününde dövülür. [6]

Bundan başka cariyeler haccetmekle zorunlu değillerdir; yabancı erkekler önünde örtünmekle, "cilbab" giyinmekle de yükümlü değillerdir.

Sosyal durumlar bakımından da aşağı kılınmışlardır. Örneğin hür bir kadınla evli olan erkek cariye edinebilir fakat onunla evlenemez. Cariyeye gelince o da sahibinin izni olmadan evlenemez.

Yine bunun gibi, bir kaç kadınla evli bulunan bir erkek, kadınlarını nöbet sırasına göre dolaşmakla görevlidir. Ancak gecelemede "*Hür kadına kuma olan cariyenin hakkı, hür katinin yarısıdır.*" [7]

Öte yandan köleler, tıpkı ergenlik çağına girmemiş kimseler gibi, efendilerinin yanına girebilmek için üç kez izin isteme durumundadırlar. Kur'an'da şöyle yazılı:

"*Ey müminler! Ellerinizin altında bulunan (köle ve cariyeleriniz), ve içinizde henüz ergenlik çağına girmemiş olanlar, sabah namazından önce, öğleyin soyunduğunuz vakit ve yatsı namazından sonra (yanınıza gireceklerinde) sizden üç defa izin istesinler. Bunlar, mahrem (kapanmamış) halde bulunabileceğiniz üç vakittir...*" (K 24 Nur 58).

Söylendiğine göre bu ayet şu vesileyle inmiştir: Bir öğle vakti Muhammed, bazı hususlarda Ömer b. Hattâb ile görüşmek ister. "Müdlic" adındaki bir sahabe ile haber göndererek Ömer'i huzuruna" çağırtır. O sırada Ömer öğle uykusuna yatmıştır; muhtemelen üstü de açıktır; yani orası burası görünmektedir. Müdlic odaya girince uykuda bulunan Ömer'i uyandırır. Fakat Ömer bundan hoşlanmaz ve kendi kendine: "Keşke böyle zamanlarda izinsiz girmek yasaklansa!" diye mırıldanır; ya da gönlünden böyle bir şey geçirir. Uykudan uyandırılmanın verdiği hoşnutsuzlukla kalkar Muhammedin yanına varır. Fakat bir de görür ki az önce gönlünden geçirdiği temenniye uygun olmak üzere Tanrı, Muhammed'e yukardaki ayeti göndermiştir. Anlaşılan o ki Tanrı, Ömer'in uykudan uyandırılması olayı vesilesiyle kölelerin izinsiz olarak efendilerinin yanına girmelerini sakıncalı bulmuş, ve Ömer'in temennisi doğrultusunda iş görmüştür. [8]

---

[6] Ebu Hüreyre'nin rivayetine göre Muhammed şöyle der: "Her kim kölesine ve cariyesine zina isnat eder, memlûki de o isnattan uzak bulunursa, o kimse kıyamet gününde dövülür; Meğer ki memlûk, efendisinin dediği gibi ola." Bkz. Sahih-i..., Hadis No. 2092, c. XII, s. 260
[7] Demircan, age, c. II, s. 257
[8] Diyanet Vakfı çevirisinde Nur suresinin 58. ayetinin yorumuna bakınız.

III

KUR’AN’A GÖRE KÖLELİK DOĞAL BİR KURULUŞ

Muhammed'in söylemesine göre Tanrı, köleliği doğal bir kuruluş olarak benimsemiş ve Kur’an hükümleriyle o şekilde düzenlemiştir. Gerçekten de Nahl ve Rum surelerinde, "rızkı bol ve hür" kişilerle, bu kişilerin satın alıp sahip bulundukları kölelerden söz edilmekte, bunların birbirlerine eşit bulunmadıkları belirtilmektedir. Nahl Suresinde şöyle yazılı:

“*Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının malı olmuş bir köle ile, katımızdan kendisine verdiğimiz güzel rızıktan gizli ve açık olarak harcayan (hür) bir kimseyi örnek verir. Bunlar hiç eşit olurlar mi?...*” (K. 16 Nahl 75)

Aynı Sure'de bir de şu var:

“*Allah kiminize kiminizden daha bol rızık verdi. Bol rızık verilenler, sağ ellerinin satın alıp sahip oldukları kölelerine rızıklarını verirlerken kendilerini rızık alanında onlara eşit saymazlar...”* (K. 16 Nahl 71).

Her ne kadar bazı gayretkeşler bu ayetlerde sözü geçen "köle" deyimi ile "put"ların ya da "kâfirlerin" kastedildiğini öne sürerlerse de yalandır. Çünkü burada, esas itibariyle anlatılmak istenen şey "köle" ile "köle olmayan" (yani "hür" sayılan) kimselerdir. Nitekim bunun böyle olduğunu Rum Suresindeki şu ayet biraz daha vurgulamakta:

“*Tanrı size kendinizden bir misal vermektedir. Size verdiğimiz rızıklarda, (sağ elinizle satın alıp sahip olduğunuz) kölelerinizin de eşit surette hak sahibi olmalarına razı olur ve birbirinizi saydığınız gibi bu ortaklarınızı sayar mısıınız ki, bizzat yaptığımız işlerde bize ortaklar koşulmasına razı olasınız?...*” (K. 30 Rum 28) [9]

[Bu ayetin bir başka çevirisi şöyle:

“*Tanrı, kendinizden size bir örnek vermekte: Size verdiğimiz rızıklarda , sağ elinizle satın alıp sahip olduğunuz kölelerinizden kendinize eşit olarak ortak yaptıklarınız ve kendiniz gibi sayıp önem verdikleriniz var midir (ki mülkünde olan putları, tanrılıkta Tanrı’ya ortak yapılması doğru olabilsin)?...*” (K. 30 Rum 28)]

Yani güya Tanrı, putların kendisine ortak kılınmasını istemediği için kullarına şöyle demekte: "Nasıl ki siz, sağ elinizle satın aldığınız kölelerinizi kendinize denk görmek istemez iseniz, ve nasıl ki size vermiş olduğumuz rızıklarda, kölelerinizin de eşit surette hak sahibi olmalarına razı olmaz iseniz, putları da Tanrı’ya ortak koşmanız doğru olmaz.” [10]

---

[9] Diyanet Vakfı çevirisinden.

[10] Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Turan Dursun, Kur’an Ansiklopedisi, Kaynak Yayınları, İstanbul 1994, c. VII, s. 202 vd.

Daha başka bir deyimle Tanrı, köleliği doğal bir şey imiş gibi kabul etmekte ve sırf kendisine ortak koşulmasın diye, köle sahibi ile köle arasındaki ilişkilerde eşitsizliğe yer vermekte.

Görülüyor ki Muhammed'in tanımladığı Tanrı, "güzel bir şekilde rızıklandırdığı" kulları ile bu kulların sahip bulundukları köleler arasında eşitlik olamayacağını bildirmekte, ve bununla âdeta övünmektedir.

Öte yandan Tanrı, yine Muhammed'in söylemesine göre, köle ile efendisi arasında eşitlik sağlamanın aleyhindedir; sağlamak isteyenlerin de karsısındadır. Çünkü köleyi efendisi ile eşit kılmanın, Tanrı'ya sirk koşmak (putları Tanrı'ya ortak yapmak) gibi bir şey olabileceğini anlatmaktadır. Rum Suresindeki ayeti tekrar okuyalım:

"*Tanrı size kendinizden bir misal vermektedir. Size verdiğimiz rızıklarda, (sağ elinizle satın alıp sahip olduğunuz) kölelerinizin de eşit surette hak sahibi olmalarına razı olur ve birbirinizi saydığınız gibi bu ortaklarınızı sayar mısınız ki, bizzat yaptığımız islerde bize ortaklar koşulmasına razı olasınız?...*" (K. 30 Rum 28)

Bu ayetin anlatmak istediği şey şu: Nasıl ki Tanrı, Yüce niteliklere sahip olarak üstün ise ve nasıl ki O'na ortak koşmak günah sayılır ise, köle sahiplerinin de, birbirlerini saydıkları şekilde, kölelerini saymaları ve onları kendilerine ortak yapmaları uygunsuzdur. Daha başka bir deyimle Efendi'nin kölesini kendisine eş değerde tutup ortak kılmağa matuf her davranışı, Tanrı'ya sirk koşmak gibi günah bir şeydir.

Öte yandan Tanrı, yine Muhammed'in söylemesine göre, kölelik kurulusunu getirmek yanında, kullarına köleler vermekle övünür. Basta Muhammed olmak üzere sevgili kullarına ganimet olarak köleler ve cariyeler verir. Bunun böyle olduğu Kuran'da şöyle belirtiliyor:

"*Ey Muhammed!... Allah'ın sana ganimet olarak verdiği ve elinin altında bulunan cariyeleri... sana helâl kıldık...*" (K. 33 Ahzab 50)

IV

ŞERİAT SİSTEMİNDE KÖLE (VE CARİYE), EFENDİSİNİN MUTLAK TASARRUFU ALTINDA BİR "MAL", BİR "EŞYA" NİTELİĞİNDE

Kur'an'ın çeşitli ayetlerinde köle'den (ya da cariye'den) söz edilirken çoğu kez "mal", "eşya", "alınıp satılabilen şey" anlamlarına gelen deyimler kullanılmıştır; köle sahibi kimseler ise "mal/eşya sahibi kimseler" olarak gösterilmişlerdir. Örneğin Rum Suresinde **"***Milku'l-yemin***"** yani "sağ elin satın aldığı, sahip olduğu köleler" diye yazılıdır (Bkz. . Rum 28; Ayrıca bkz. Nur 31, 33, 58; Ahzab 55; Nahl 71). Nahl Suresi'nde "memlûk" yani "Birinin malı olan köle" deyimi yer alır (K. Nahl 75). Nisâ Suresinde "Rakabe" yani "sahibi bulunduğu köle" diye yazılıdır (Nisa 92; Ayrıca bkz. Maide 89; Mücadele 3; Beled 13). Bakara Suresinde "Rikâb" yani "sahip bulunduğu köleler" diye geçer.

Bundan anlaşılan şu: köle (cariye), öyle bir yaratıktır ki efendisinin mutlak tasarrufu altındadır. Efendisi onu dilerse ömrü boyunca köle olarak hizmetinde kullanır, dilerse bir mal gibi satar, ya da dilerse ömrü boyunca kendisine hizmette bulunmak üzere azat eder.

Öte yandan Muhammed, iman sahibi erkeklere, köle kadınları "cariye" (odalık) olarak şehvet aracı şeklinde kullanma olasılığını sağlamıştır. Arapların kadına ne kadar düşkün olduklarını bildiği için, şu veya bu nedenle kadınsız kalmasınlar diye bu yolu düşünmüştür. Gazali bu konuda şöyle der:

"*Arap kavminde şehvet galip olduğu için, sâlih olanları da daha çok evlenme ihtiyacı duyarlar... Kalbin huzurunu sağlamak ve zinayı önlemek için cariye ile evlenmek mubah olmuştur...*" [11]

Bundan dolayıdır ki Muhammed Kur'an'a bu olasılığı sağlayacak hükümler koymuştur. Örneğin Nisâ suresinde, "imanlı hür" kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen Müslüman erkeklerin, kendi elleri altında bulundurdukları cariyeleri alabilecekleri yazılıdır:

"*İçinizden, hür mümin kadınlarla evlenmeye güç yetiremeyen kimse, ellerinizin altında bulunan imanlı genç kızlarınız (sayılan) cariyelerinizden alsın...*" (K. Nisâ 25).

Yine bunun gibi, birden fazla kadınla aynı zamanda evlenemeyecek durumda olan erkeklere, bir kadın ve ayrıca diledikleri sayıda cariye alabilme olanağını sağlamıştır. Kur'an'ın Nisâ suresinde şöyle yazılı:

---

[11] Gazali, İhyâu 'Ulumi'd-Din, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1975, c. II, s. 79.

"...beğendiğiniz (veya size helâl olan) kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. Haksızlık yapmaktan korkarsanız bir tane alın; yahut da sahip olduğunuz cariyeler ile yetinin..." (K. Nisâ 3).

Şehvet ihtiyacını gidermek üzere cariye alma olasılığını Muhammed, sadece başka erkekler bakımından değil fakat kendi ihtiyacı bakımından da öngörmüş ve Kur'an'a bu doğrultuda ayetler koymuştur. Örneğin on bir kadınla aynı zamanda evli bulunduğu sırada artık başkaca kadın almaması için (velev ki güzelliği hoşuna gitmiş olsun) Tanrı'dan vahiy indiğini söylerken cariyelerin bu sınırlama dışında bırakıldığını eklemiştir. Ayet şöyle:

"(Ey Muhammed!). Sağ elinin satın aldığı cariyeler hariç, ***,*** *bundan böyle (şimdiye kadar aldığın kadınlardan) başka hiçbir kadın, güzellikleri hoşuna gitse bile, sana helâl olmaz. Karılarını başka karılarla değiştirmen de (öyle)...."* (K. 33 Ahzâb 52)

Bundan başka bir de erkeklere evli kadınlarla evlenme yasağını koyarken evli cariyelerle evlenme olasılığını tanımıştır: çünkü cariye her hususta kullanılabilecek bir maldır. Nisâ suresindeki ayet şöyle:

"*Sahip olduğunuz cariyeler müstesna, evli kadınlar da size haram kılınmıştır...*" (K. Nisâ 24).

Her ne kadar bu ayette sözü edilen cariyelerin savaş esiri olarak ele geçirilmiş kadınlar olduğu ve bu kadınların evliliklerinin kendiliğinden, tutsaklık nedeniyle, kendiliğinden bozulmuş sayılacağı belirtilirse de, söylemeye gerek yoktur ki insan haklarına ve ahlakiliğe terslik bakımından cariyenin savaş esiri olup olmamasının fark yaratmaması gerekir. Tutsak alınan bir katini, sırf kocası düşman kesimindedir diye, bir başka erkeğin koynuna sokmanın ne adâletle ve ne de insafla ilgisi vardır.

Yine her ne kadar cariyelerin fuhşa zorlanmasını önlemek için Muhammed'in: "*cariyelerinizi fuhşa zorlamayın*" (Bkz. K. Nisâ 33) şeklinde hükümler yerleştirdiği kabul edilirse de, bu hükümlerin uygulama gücünden yoksun bulunduğu anlaşılmaktadır. Örneğin cariyesini fuhşa zorlayan ve bundan kazanç sağlayan kimseye belirli bir ceza getirmemiştir. Getirmek şöyle dursun fakat efendisinin isteği üzerine cariyenin böyle bir ise gönüllü olarak katlanması halinde bu davranışın bağışlanabilir sayılacağını bildirmiştir. Nisâ suresine koyduğu ayet söyle:

"*Dünya hayatinin geçici menfaatini elde etmek için, iffetli olmak isteyen cariyelerinizi fuhşa zorlamayın. Kim onları buna zorlarsa, bilsin ki Allah hiç şüphesiz onu değil, zorlanan kadınları bağışlar...*" (K. Nisâ 33)

Görülüyor ki cariye sahibi kimse "iffetli kalmak isteyen" cariyesini fuhşa zorlayacak olursa, belli her hangi bir dünyevî cezaya çarptırılmayacaktır. Sadece gelecek dünyada Tanrı onu bağışlamayacaktır. Fakat eğer cariye "iffetli" kalmak istemez ise, onu fuhşa sürükleyen efendisi için, bağışlanmamak dahi söz konusu olmayacaktır.

V

MUHAMMED, KÖLELİĞİ KALDIRMAK DEĞİL, FAKAT DOĞAL BİR KURULUŞ OLARAK (HEM DE ARAPLARDA UYGULANAN ESKİ ŞEKLİYLE) SÜRDÜRMEK İSTEMİŞ, BİZZAT KENDİSİ KÖLE EDİNMİŞ, KÖLE SATMIŞ VE BAŞKALARINA KÖLELER HEDİYE ETMİŞTİR

Muhammed'in köleliği ortadan kaldırmak istediği, köleleri koruyucu hükümler getirdiği, örneğin kölelere kötü muameleyi önlediği ya da köle azat etmeyi teşvik ettiği söylenirse de yalandır. Çünkü bir kere, yukarda belirttiğimiz gibi, köleliği doğal bir kuruluş olma niteliğinde çıkarmayı ve ortadan kaldırmayı hiçbir zaman düşünmemiş, aklından bile geçirmemiştir. Eğer geçirmiş olsaydı, tıpkı kendisinden yüzlerce yıl önce Budha'nın yaptığı gibi köleliği kökten yok eder, köleliğe cevaz veren zihniyeti yerer, köle alım satımını yasak ederdi. Bilindiği gibi Budha, köleliği açıkça ilk kez yeren ve köle ticaretini yasak eden bir din adamı idi. Irklar arasında fark gözetmez, kendisine hangi ırktan olduğu soruldukta cevap bile vermez, köleliği insan varlığının kutsallığı ile bağdaştırmazdı.

Oysa ki Muhammed, kendisini ve mensup bulunduğu Arap ırkını, *İbrahim* ve *İsmail* soyundan gelme bilmiş ve İbrahim soyunu da insanlığın en üstün kuşağı olarak belirtmiştir.[12] Köleliği kaldırmak şöyle dursun fakat köleliğin sürdürülmesini ve köle ticaretinin gelişmesini sağlamıştır. Nitekim yasamı boyunca bizzat kendisi köleler edinmiş, köle satın almış ve elindeki köleleri ona buna satmış ya da hediye etmiş, başkalarına da bu şekilde hareket etme olasılığını sağlamıştır. Azad ettiği köleleri bile kendi işlerinde ve emrinde çalıştırdığı olmuştur.

Biraz ilerde göreceğimiz gibi, her ne kadar kölelerinden bazılarını azatladığı görülmekle beraber bu işi çoğu zaman belli bir gereksinim nedeniyle yapmış, ve başkalarını da, köle azatlama işinde aceleci olmamaya teşvik etmiştir. Örneğin bir defasında, kendi eşlerinden Sevde b. Zama'a'nın, acıma duygularına kapılarak köle azatlamasını öfkeyle karşılamış ve sonra Kuran'a: "*İnsan hayrı istediği kadar şerri de ister. İnsan pek acelecidir*"(K. 17 İsra 11) şeklinde ayet koymuştur, ki ilerdeki sayfalarda ele alacağız.

---

[12] Çoğu Müslüman yazar gibi bazı yabancı yazarlar da Muhammed'in, tıpkı Budha gibi, ırk ve nesep ayırımı yapmadığını sanırlar. Bkz. Dinah Shelton, Human Rights Within Church, s. 517.

Öte yandan köle sınıfını genellikle aşağı görmüş, sadece “kâfirlere”, özellikle “müşriklere” (putperestlere) oranla bir derece üstün bulmuştur. Kuran’a koyduğu şu ayet bunun kanıtıdır:

“*İnanan bir cariye, hoşunuza gitmiş olan (fakat) puta tapan bir kadından daha iyidir.”* (K. Bakara 221).

Yani cariyenin değeri, puta tapana oranla birazcık daha iyidir

Biraz ilerde göreceğiz ki Muhammed köleliği Araplara özgü eski ve kötü şekliyle benimsemiştir. Fakat daha önce köleliği doğal bir kuruluş olarak sürdürmesinin nedenlerine göz atalım.

A) Köleliği Kökünden Yok Etmeyip Sürdürmesinin Nedenleri

“Neden dolay Muhammed köleliği doğal bir kuruluş olarak benimsemiş ve sürdürmüştür?” şeklindeki bir sorunun yanıtı özetle şudur:

Bir kere tavizci (ödün verici) bir siyaset adamı olduğu için bu yola gitmiştir. İkincisi, saplı bulunduğu geleneksel inançlar nedeniyle köleliği kaldırmamıştır. Üçüncüsü ise köleliğin, kendi taraftarları için olduğu gibi, kendi öz çıkarları için gerekli olduğunu hesaplamıştır.

“Taviz (ödün) siyaseti yönlüsü olduğu için köleliği kaldırmamıştır.”, diyoruz çünkü kölelik Arap toplumunun eski çağlardan beri benimseye geldiği bir kuruluş idi. Muhammed kendisi de bu geleneğe bağlı olarak köleler edinirdi. Köleliği, geleneksel bir inançla, böylesine benimsemiş olan Arap toplumunu, bu gelenekten yoksun kılmak kolay bir şey değildi. Zira köleliğin ortadan kaldırılması halinde toplumun direnmesi, ayaklanması, taraftarlarının da kendisini bırakmaları söz konusu idi. Oysa ki Muhammed, çevresindekileri, zaman zaman tavizlerle hoşnut edici vaatlerle kazanma ihtiyacında idi. Çoğu başarılarını taviz siyasetine borçlu idi. Örneğin Arapların içkiye düşkünlüklerini bildiği için, henüz güçlü duruma geçmediği süre boyunca içkiye izin vermiştir. Bir aralık, sadece ibadet sırasında içki içimine yasak koymuştur. Fakat daha sonra, ve hele bir gün amcalarından birinin sarhoş halde iken kendisine hakaretler etmesi üzerine içkinin kişileri kendi otoritesi bakımından tehlikeli durumlara getirebileceğini düşünmüş ve kesin olarak yasaklamayı kararlaştırmıştır. Bu işi amcasının ölümünden ve Uhud savaşından hemen sonra (ki kendisinin de güçlü duruma geçtiği tarihlere rastlar) yapmıştır.

Öte yandan Muhammed, içinden çıktığı ortamın zihniyetine saplı olarak, insanların Tanrı tarafından eşit yaratılmadıklarına inanmıştı. Bu inanca saplı bir kimsenin, Tanrı'dan gelme çeşitli eşitsizlikler yanında, köleliğin de yer almış olmasına inanması kadar olağan ne vardır?

Fakat bundan gayri bir de Arapları putlara tapmaktan vazgeçirtip tek bir Tanrı'ya taptırtabilmek için kölelik kurulusunu geçerli bilmiştir. Hemen ekleyelim ki bunu yaparken asil düşündüğü şey, kendisini Tanrı'nın elçisi (peygamberi) imiş gibi gösterip Arapları, Tanrı'ya taparken kendisine taptırmak olmuştur.

Gerçekten de Kur'an'a koyduğu ayetlerden birinde Tanrı'nın şöyle konuştuğunu bildirir:

"...Ve O'nundur göklerde ve yeryüzünde ne varsa; hepsi de O'na itaat eder. Öyle bir mabuttur ki her şeyi önce yaratır, sonra öldürür de tekrar diriltir, ve bu pek kolaydır O'na..." (K. 30 Rum 26-27)

Güya bu şekilde konuşmakla Tanrı, kendi yüceliğini dile getirmekte ve özellikle Arapların tapmakta oldukları putların üstünde bulunduğunu hatırlatmaktadır. Bununla anlatmak istediği şey, kendisinden başkasına tapılmamasıdır. Bunu biraz daha açıklığa kavuşturmak ile köle ile efendisi arasındaki ilişkileri örnek verir. Fakat verirken, her şeyden önce köle'nin, köle sahibinin elinde bir mal, bir eşya niteliğinde olduğunu ve köle ile efendisi arasında eşitlik bulunmadığını belirtir:

"*Allah hiçbir şeye gücü yetmeyen ve başkasının malı olan bir köle ile, kendisine verdiğimiz güzel nimetlerden... sarf eden kimseyi misal gösterir: hiç bunlar eşit olur mu?...*" (K. Nahl 75)

Bununla söylemek istediği şey sudur: "Nasıl ki köleler sizin elinizde bir mal olup eşit değil iseler ve bu nedenle nasıl ki onları kendinize ortak koşmaz iseniz, putlarınızı da Bana ortak koşamazsınız." Nur suresinden bu hususu şöyle dile getirir:

"*Allah size kendinizden bir misal vermektedir: size verdiğimiz rızıklardan, emrinizde bulunan kölelerinizin de eşit surette hak sahibi olmalarına razı olur musunuz, ve birbirinizi saydığınız gibi bu ortaklarınızı sayar mısınız ki bize ortak koşulmasına razı olasınız?*" (K. 30 Rum 28).

Görülüyor ki Tanrı (tabii yine Muhammed'in söylemesine göre), insanların kendisini bırakıp putlara tapmamaları ve putları kendisine ortak koşmamaları için yukardaki örneklere sarılmaktadır. Yani insanlara sunu hatırlatmaktadır ki köle ile efendisi arasında eşitlik yoktur ve olamaz.

Bundan dolayıdır ki efendi, kendi kölesini kendisine ortak koşmaz. O halde putları da Tanrı'yı ortak koşmamalıdır, çünkü Tanrı üstündür (Efendi'dir).

Daha başka bir deyimle Tanrı güya sırf insanlar kendisine ortak koşmasınlar diye örnek yaratmak istemiş ve köleliği doğal bir kuruluş olarak kabul etmiştir.

Bütün bunlar bir yana fakat Muhammed, bir de kendi öz gereksinimlerinin itişiyle, kendi hizmetinde ve islerinde köleler kullanmış, onlardan yararlanmıştır.

B) Muhammed, Kölelik Kuruluşunun Sürdürülmesini, Günlük Gereksinimleri Nedeniyle Ön Plana Almıştır

Her ne kadar Muhammed'in, ölüm döşeğinde son nefesini verirken: "*Ne bir dinar, ne azat edilmemiş bir köle ve ne bir şey*" bırakmadığını söylediği iddia edilirse de[13], bunun böyle olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü gerçek sudur ki Muhammed, ömrü boyunca hizmetinde köle bulundurmuş, savaşlarda ele geçirilen esirlerin paylaşılması sırasında kendi payına düsen kölelere sahip olmuş, köle satın almış, elindeki köleleri para karşılığında satmış, ya da ona buna hediye olarak dağıtmış, ölümünden önceki Veda haccı vesilesiyle yaptığı konuşmada, köleleri efendilerine karsı sadık olmaya çağırarak: *"... efendisinden başkasına intisaba kalkan nankör, Allah'ın gazabına, meleklerin lanetine ve bütün Müslümanların ilencine uğrasın..."* (Sahih-i Buhari Muhtasari... Cilt X. sh. 398) demiş, ve ölürken de karılarına büyük araziler, hurmalıklar ve bu arada hizmetinde bulunan köleleri miras bırakmıştır. Nitekim Ebu Hüreyre'nin rivayetine göre şöyle demiştir:

"*Vefatımda varislerim ne bir dinar, ne bir dirhem paylaşmaz. Bıraktığım şey kadınlarımın nafakasından, işçimin ücretinden geri kalan vakıftır.*"[14]

Burada "*Bıraktığım şey*" diye sözünü ettiği varlık, öyle pek önemsiz bir şey değil fakat büyük araziler ve hurmalıklardır. Çünkü savaşlar sırasında ele geçirilen ganimetlerden edindiği paylar bir yana fakat savaş vermeden elde ettiği Benû Nadîr ve Fedek arazilerine ve hurmalıklarına sahipti. Buraları, evvelce Yahudi kabilelerine ait zengin yerler iken Muhammed'e intikal etmiş

---

[13] Amr İbn-i Hârîs'in rivayeti olan hadis için bkz. Sahih-i..., Hadis No: 1167, c. VIII, s. 205.
[14] Sahih-i..., Hadis No: 1173, c. VIII, s. 235.

idi. Sadece Benû Nadir'deki mallarının, bir yıl boyunca ailesinin tüm geçimine yetecek kadar değerli olduğu söylenir.[15]

Ayrıca Hayber, Kurayza arazileriyle Ureyne köylerine sahip idi.[16] Hayber'de büyük arazileri ve hurmalıkları vardı. Kızı Fatma ile damadı Ali lehine yapmış olduğu vasiyetle Hayber ve Fedek'teki arazilerinden onlara paylar bıraktığı anlaşılmaktadır.

Ve işte bu arazilerini ve hurmalıklarını Muhammed çeşitli yollardan (genellikle savaşlardan) ele geçirdiği köleleri marifetiyle işletir ve böylece bol sayıdaki kadınlarının geçimini sağlardı.

Yine her ne kadar öldüğü zaman azat edilmemiş kölesi bulunmadığı söylenirse de yine yalandır; çünkü gerçek sudur ki seksen ya da yüze yakın köleye sahip olmuş ve bunları, ölümü tarihine kadar kendi arazilerinde çalıştırmıştır. Çoğu kaynaklar kölelerinin sayısının 80, ve cariyelerinin sayısının da de 20 olduğunu ortaya vurmaktadir.[17] Köle satın alıp sattığı, ve ona buna köle hediye ettiği de bilinen bir gerçektir. Azatladığı köleleri bile ömrü boyunca hizmetinde kullandığı görülmüştür. Bu konuda bir iki örnek vermek gerekirse:

Muhammed, *Ebu Kebeşe* (diğer namıyla *Suleym*) ile *Muvayhib* adındaki köleleri, bedel karşılığında sahiplerinden satın almıştır. *Sevban* ile *Mid'am* adındaki köleler, başkaları tarafından Muhammed'e hediye edilen kölelerdendir. *Sevban* adlı köle *Abdurrahman b. Avf*'ın, *Mid'am* ise *Rifaa b. zeyd Cûzamî*'nin köleleri iken bu kişiler tarafından Muhammed'e bağışlanmışlardır. Mihran adındaki köle, Habeş Kralı tarafından Muhammed'e hediye edilen Marya ile Şirin adındaki iki cariye ile birlikte Muhammed'e hediye olarak gönderilmiştir. *Ebu Zumayre* ile *Yesar* adındaki köleler, çeşitli gazalar (savaşlar) sırasında ele geçirilen esirlerden olup ganimet dağıtımı şeklinde Muhammed'in payına düsen kölelerdir.[18] *Safiye*, Hayber seferinde elde ettiği esirlerden biridir ki onu, azat ederek nikâhına almış ve diğer eslerinin arasına katmıştır. Bunlar dışında seksen ya da yüze yakın kölesi vardı ki çoğu savaşlarda edinilen ganimet mallar olarak Muhammed'in payına düşmüşlerdir.

Her ne kadar kölelerinden bazılarını azatlamakla beraber çoğu zaman bu azatladıklarını ömrü boyunca hizmetinde tutmuştur. Örneğin *Zeyd İbn-i*

---

[15] Ömer b. Hattab'ın rivayetine dayalı olarak Buhari'nin naklettiği hadis için bkz. Sahih-i..., Hadis No. 1225, C. VIII, s. 332.
[16] Hadisler için bkz. Sahih-i..., C. VIII, s. 236.
[17] Sahih-i..., C. VIII, s. 206.
[18] Bu konuda Taberî ve İbn İshak gibi kaynaklara bakınız. Taberî, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1966, C. II, s. 849 vd.

Harise'yi (ki karısı Hatice'ye verilen bir köle olarak kendisine almıştır), Müslümanlığı kabul etti diye azatlamış, daha sonra *Zeynep b. Cahş* ile evlendirmiş, az geçmeden Zeyneb'e aşık olmakla onun Zeyneb'i boşamasına sebep olmuş, bunun üzerine Zeyneb'le evlenmiş, fakat buna rağmen Zeyd'in ölümüne kadar onun hizmetinden yararlanmıştır. Sefine ile Yesar adındaki kölelerini, yasamı boyunca kendisine hizmet etmek şartıyla azatlamıştır. Cariyelerini, genellikle kendi ev hizmetinde tutardı. İçlerinden bazılarını (örneğin Marya'yı) cinsel ihtiyaçlarını gidermek için kullanırdı. Erkek kölelerini de arazilerinde ve hurmalıklarında çalıştırırdı.

Kendisi gibi Ashabi'nin pek çoğu da kölelere sahip idiler; onlar da savaşlarda elde edilen esirlerden kendi paylarına düşenleri köle edinirler, köle satın alırlar, köle satarlar, ona buna köle hediye ederler, başkalarının da kendilerine köle hediye etmelerini beklerlerdi.

İbn-i Sa'd'ın *Tabakat* adlı kitabında belirtildiğine göre Ayşe, kendi babası Ebu Bekir'in çok sayıda köleye sahip bulunduğunu, bunları ailesinin hizmetinde kullandığını ve azatlamadığını ve öldüğü zaman köleler bıraktığını söylemiştir.[19]

Muhammed’in damadı olan Ali'nin, ganimet olarak köle ve cariye edinmesiyle ilgili şu olay oldukça ilginç: Yemen'de elde edilen ganimet malının beşte birini toplamak üzere Muhammed, damadı Ali'yi, Yemen valisi *Halid İbn-i Velid*'e gönderir. Ali Yemen'e varır varmaz, ganimetten hissesine bir cariye ayırır. O gece cariyesiyle yatar ve sabah olunca gusleder (şeriat usulünce yıkanır). Buna tanık olan *Bureyde* adında biri öfkelenir ve durumu Muhammed'e bildirir. Muhammed ona şöyle der:

“*Hayır. Ali'ye darılma! Çünkü onun ganimet malının beşte birindeki hissesi, aldığı cariyeden daha çoktur.*”[20]

Bu sözler, Muhammed'in insan varlığına vermiş olduğu değerin derecesine göstermek bakımından ilginçtir.

---

[19] Bu konuda ayrıca bkz. Sahih-i..., C. VI, s. 370.
[20] Hadis için bkz. Sahih-i..., Hadis No: 1641, C. X, s. 353.

C) Muhammed, Bizzat Kendisi Köle Edinmek Yanında, Başkalarını da Köle Sahibi Kılmıştır

Biraz önce belirttiğimiz gibi Muhammed, sahibi bulunduğu köleleri ve cariyeleri hem arazilerinde, bağ ve bahçelerinde çalıştırır ve hem de ev işlerinde kullandırırdı.

Fakat ara sıra bunları mal dağıtır gibi dağıttığı da olurdu. Örneğin kendisine sevindirici haber getirenlere bu şekilde cömertliklerde bulunduğu çok görülmüştür. Cariyesi *Mariya*'dan doğan oğlu *İbrahim* vesilesiyle yaptığı budur. Vakidî, Taberî, İbn Sa'd gibi kaynakların bildirmesine göre olay söyle: Hicret'in sekizinci yılında Muhammed'in Mariya'dan bir oğlu olur; adını İbrahim koyar. İbrahim'in ebesi Sülme adında bir kadındır ve Muhammed'in azatladıklarındandır. İbrahim'in doğumundan sonra Sülme, Mariya'nın odasından çıkıp doğruca *Ebu Rafi*'ye[21] giderek haberi yetiştirir. Bunun üzerine Ebu Rafi koşa koşa Muhammed'in bulunduğu yere gelir ve Mariya'nın bir erkek çocuk doğurduğu müjdesini verir.

Yıllar boyu Tanrı'ya, erkek çocuk vermesi için yalvar yakar olmuş olan Muhammed habere çok sevinir ve müjdeyi getiren Ebu Rafi'ye mükâfat olarak bir köle hediye eder.[22] Çünkü nasıl olsa elinde bol sayıda köle vardır ve bir köleyi hediye ederken onun yerine bir yenisini edinmenin kolay olduğunu bilir.

Ne ilginçtir ki bu Ebu Rafi, daha önceleri Mısırlı bir Kiptî olup Muhammed'in amcası Abbas'ın kölesi idi; ve Abbâs onu bir süre sonra Muhammed'e köle olarak hediye etmişti. Fakat Abbâs Müslümanlığı kabul edince Ebu Rafi derhal Muhammed'in yanına giderek ona amcasının Müslüman olduğu müjdesini vermişti; bu sevindirici haberi verdi diye Muhammed Ebu Rafi'yi azat etmişti.[23] Ve işte vaktiyle kendi kölesi iken azatlamış olduğu Ebu Rafi'ye, şimdi kölelerinden birini hediye etmekte, Ebu Rafi de onu kabul etmekteydi.

Öte yandan Cabir'in rivayetine dayalı hadislerden öğrenmekteyiz ki Muhammed köle satın almak ve aldığı köleleri satmak ya da dağıtmak suretiyle bir takım kazançlar sağlamayı da ihmal etmemiştir.[24]

---

[21] Burada adı geçen Ebu Rafi, Mısırlı bir Kiptî'dir. Asıl adının Eslem ya da İbrahim olduğu söylenir. Bu Ebu Rafi'yi, Hayber Yahudilerinden olan ve Muhammed'in öldürttüğü Ebu Rafi ile karıştırmamak gerekir.
[22] Taberî, age, 1966, c. II, s. 734; İbn Sa'd, age, 1967, c. I, s. 152.
[23] Sahih-i..., C. VII, s. 14, 283.
[24] Bu konudaki hadisler için bkz. Mohammed Mansour Ilahi, The English Trannsalation of the Holy Traditions, Lahore, 1932, Vol. I, s. 173.

Bütün bunlardan gayri bir de kişileri minnet altında tutmak maksadıyla, nimet dağıtır gibi köleler hediye etmeyi marifet bilirdi. Bazı kimseleri de köle hediye ederek hoşnut etmeye çalışırdı. Köle ve cariye hediye etmek suretiyle üvey kız kardeşi *Şeyma Bint-i Hârîs*'i sevindirmesi bu konuda zikredilebilecek nice örneklerden biridir. Bilindiği gibi Şeyma, Muhammed'e süt anneliği etmiş olan *Halime*'nin kızıdır. Yaş itibariyle Muhammed'den büyük olup anasının Muhammed'i emzirdiği yıllarda onu kucağında gezdirmiş, ninnilerle uyutmuş ve ona bakmıştır. Ve işte hicretin 8. yılında Muhammed'in, Huneyn'e karşı giriştiği savaş sonucunda ele geçirilen esirler arasında Şeyma Bint-i Haris de vardı. Esir alınınca, kendisini esir alan askerlere: "*Ben sizin efendinizin süt kardeşiyim.*" der. Bunun üzerine muhafızlar kendisini Muhammed'in yanına götürürler. Kısa bir tahkikat sonucu Şeyma'nın kim olduğunu öğrenen Muhammed: "*Arzu edersen yanımda kal... (Yok eğer) kavminin ve ailenin yanına gitmek istersen oraya da gidebilirsin.*" der. Şeyma, kavminin yanına dönme isteğinde bulunur ve isteği veçhile Muhammed de onu *Benî Sa'd* kabilesine gönderir. Gönderirken de kendisine bir erkek köle ve bir de cariye hediye eder.[25] Kuşku edilemez ki Şeyma'yı asıl hoşnut eden şey kendisine köle ve cariye hediye edilmiş olmasıdır.

Hatırlatalım ki bu savaşta Muhammed altı binden fazla esir almış ve sinirsiz denecek kadar çok ganimet mal ele geçirmişti. Bu Arap kabilelerinin İslamiyet'i kabul etmeleri ve esirleri geri istemeleri üzerine, ele geçirdiği esirleri iade etmiş fakat ganimet mallarını alıkonmuştur.

Söylemeye gerek yoktur ki savaşlarda ele geçirilen esirleri köle olarak kullanmak yanında, köle satın almayı, ya da ona buna köle hediye etmeyi olağan bulan Muhammed gibi bir kimsenin köleliği kaldırma amacında olduğunu söylemek gerçeği yansıtmak olmaz.

D) Muhammed, Köleliği, Arap Toplumunda Uygulanagelen Eski ve Kötü Şekliyle Almış ve Bir Süre Bu Şekliyle Uygulamıştır

Muhammed'in "Cahiliyet" diye küçümsediği İslam öncesi dönemlerde kölelerin elleri "*demir bukağı*" (ki Türkçe'de buna "lâle" tabir olunur) ile boyunlarına zincirlenirdi; bundan dolayıdır ki bunlara "*laleli esirler*" denirdi.

[25] Belirtelim ki, Muhammed, Hunayn Seferi'ni, Şeyma'nın mensup bulunduğu Benî Sa'd kabilesinin ittifak halinde bulunduğu bir birliğe karsı açmıştı. Bu birliğe Hevâzin ve Sakîf kabileleri de dahildi. Yukardaki olay için bkz. Sahih-i...., C. VII, s. 97-99. Ayrıca bkz. Taberî, age, 1966, c. II, s. 734.

Hem haysiyet kırıcı ve hem de bedenî bakımdan eziyet ve işkence niteliğinde olan bu ilkel geleneği Muhammed değiştirmemiştir; köleliği bu şekliyle, yani kölelerinin ellerinin boyunlarına bağlanması usulüne uygun olarak sürdürmüştür. O kadar ki "laleli esirlerin" bu halini, ibret alınmak gereken bir şeymiş gibi Kur'an'da zikretmekten bile geri kalmamıştı Örneğin cimriliği kötü göstermek ve sadaka vermeyi teşvik maksadıyla İsra Suresi'ne koyduğu ayet söyle:

"*Habibim, elini 'laleli esirler' gibi boynuna bağlı kılma, muhtaçlara uzat...*" (K. 17 İsra 29)[26].

İslam kaynakları, kölelerin kollarının boyunlarına zincirle bağlanması geleneğinin İslam'ın ilk dönemlerinde geçerli olduğunu kabul ederler; fakat daha sonra bunun kaldırıldığını iddia ederler. Bununla beraber bu kaldırma işinin Muhammed zamanında ve onun emriyle mi, yoksa daha sonra mı olduğu pek belli değildir. Fakat her ne olursa olsun, gayri insanî böyle bir geleneği bir süre için dahi olsa sürdürmenin, kendisini "peygamber" diye tanıtan bir kimse için iftihar edilecek bir şey olmadığını söylemek gerekir.

E) Savaş Esirlerinin "Karşılıksız" ya da "Fidye Karşılığı" Salıverilmesini Emretmesi, Köleliği Kaldırma Amacına Dayalı Değil

Kur'an'ın Muhammed başlıklı suresinde şöyle yazılı:

"*Savaşta inkâr edenlerle karşılaştığınızda boyunlarını vurun... onları esir alın; savaş sona erince onları ya karşılıksız ya da fidye ile salıverin. Allah dilemiş olsaydı başka türlü de öç alabilirdi...*" (K. 47 Muhammed 4)

Bu ayete bakarak İslam'da kölelerin salıverilmesi gerektiği sonucuna varanlar vardır. Oysa ki böyle bir sonuca varmak ne Muhammed'in temel düşüncesine ve ne de tarihî gerçeklere uygun olur. Çünkü bir kere bu ayeti Muhammed, Mekkelilerle yaptığı Bedir savaşı vesilesiyle ve kendi günlük siyaseti yönünde iş görsün diye koymuştur. Şu bakımdan ki bu savaşta ele geçirilen 70 den fazla esirlerin büyük çoğunluğu, genellikle kendisinin ve Ashabının yakın akrabaları idi. Örneğin Abbâs kendi amcalarından biri idi; öte yandan Ali'nin erkek kardeşi de esir alınanlar arasında idi. Bu itibarla

---

[26] Hemen ekleyelim ki "elini muhtaçlara uzat" derken gerçekten "hayırhah" olmayı değil fakat kişisel çıkarlarını düşünmekteydi. Çünkü o tarihlerde sahabisinden birçok kişiyi kendisi geçindirirdi; bunlar arasında Bilâl, Suheyb, Sâlim, Mehca, Habbab gibi kimseler vardı (Diyanet Vakfı'nın Kur'an çevirisinde İsra Suresi'nin 28. ayetine bakınız). Bazı zamanlar onlara verecek bir şey bulamaz, kendisini mahcup durumda bulurdu. Bundan dolayıdır ki İsra Suresi'ne 28. ayeti koymuş ayrıca da yukardaki ayeti eklemiştir.

esirleri salıvermekle taraftarlarını hoşnut etmiş olacak, muhtemelen Mekkeliler arasında kendisine yeni taraftarlar edinecekti.

Öte yandan esirlerden bir kısmı varlıklı bir kısmı varlıksızdı. Varlıklı olanlardan fidye almak kazanç sağlamak bakımından yararlı idi. Böyle olduğu içindir ki Muhammed, esirler arasında varlık sahibi olanları fidye vermeye zorlamıştır. Bunu yaptıktan sonra taraftarlarına, ellerine geçirdikleri esirleri diledikleri gibi fidye alarak ya da almadan salmak hususunda serbest bırakmıştır.

Bu itibarla yukardaki ayetin, genel olarak köleliği sona erdirmek gibi bir amacı yoktur. Esasen Hanefî'ler bu ayetin sırf Bedir savaşı vesilesiyle iş gördüğünü ve hatta bu nedenle daha sonra ilga olunduğunu öne sürerler. Şii'ler ise bu hükmün ilga olunmadığını ve müminlerin savaşta aldıkları esirleri köle olarak saklayabileceklerini söylerler.

Yine bunun gibi Muhammed'in, *Huneyn Savaşı* sonucu olarak ele geçirdiği esirleri kavimlerine iade etmiş olması da kölelik kurulusunu ortadan kaldırma hevesinden değil fakat yine kendi günlük siyasetinin gereğine uyma zorunluğundan doğmuştur. Biraz yukarda değindiğimiz gibi, Hicret'in sekizinci yılında *Hevâzîn* ve *Benî Sekif* kabilelerine karsı giriştiği Huneyn savaşı sırasında Muhammed altı binden fazla esir ve ayrıca da bol miktarda ganimet malı (örneğin 24 bin deve, 40 bin davar, ve 4 bin okkiye gümüş) ele geçirmişti. Söylendiğine göre Hevâzin kabilesi reislerinin dileği üzerine esirleri iade etmiş, fakat ganimet mallarını kendisine alıkonmuştur. Esirleri iade etmesi, köleliğe karsı oluşundan değil fakat dize getirdiği bu kabilelerin artık Müslümanlığı kabul etmiş olmalarındandır. Esasen kendi mensup bulunduğu Arap ırkından olan ve Müslümanlığı kabul etmiş bulunan savaş esirlerini köle olarak tutmanın, kendi taraftarları tarafından olumsuz karşılanacağını bilmekteydi. Kaldı ki onun için asil önemli şey sinirsiz derecede bol ganimet mallarına konmuş olmak idi.

Tekrar belirtelim ki, köleliği doğal bir kuruluş olarak benimseyen ve bu hususu Kur'an'a koyduğu ayetlerle ortaya vuran, arazilerinde ve hurmalıklarında ya da karılarının emrinde köleler çalıştıran, köle satıp alan, ya da elindeki köleleri ona buna köle olarak hediye eden, ve daha doğrusu kölelik kurulusunu yasatmak bakımından kendinden örnekler veren Muhammed gibi bir kimseyi, Bedir savaşından ya da Huneyn Seferi'nden sonra esirleri salıverdi diye, köleliğe karsı imiş gibi tanıtmak yanlış olur.

F) Muhammed'in Köle Kullanılmasına Karşı Olduğu Hususunda Verilen Fatma Örneğinin Geçersizliği Hakkında

Muhammed'in *kölelik* kurumunun aleyhinde olduğunu öne sürenler, bir de kızı *Fatima*'nın köle edinme isteğiyle ilgili bir hikâye uydurmuşlardır ki şöyledir:

Buhari'nin, *Ali İbn-i Ebî Tâlib*'den rivayetine göre Muhammed'in kızı Fatima, bir gün babasına başvurarak değirmen çevirmekten eline hastalık geldiğini ve bu nedenle kendisine bir köle hizmetçi vermesini ister. Muhammed bu isteği geri çevirir; çevirirken de Fatima ile kocası Ali'ye şöyle der:

"*Günde 30 defa Allah-ü Ekber, deyin; bu size hizmetçiden hayırlıdır.*"[27]

Bu örneği şeriatçılar, köleliği kaldırmak yönünde Muhammed'in atmış olduğu adımlardan biri olarak zikrederler.[28] Oysa ki yalandır; çünkü bir kere bu örneğin uydurma olmaktan ileri geçen bir yönü yoktur. İkincisi de Muhammed, bizzat kendisi 60 ilâ 80 arasında köle kullanmak, yanında ona buna köle satmaktan ya da hediye etmekten geri kalmamış, ve taraftarlarına köle azatlamaktan kurtulmanın yollarını öğretmiştir.

Yukardaki örneğin uydurma bir şey olması gerekir diyoruz, çünkü Muhammed'den köle istediği söylenen Fatima'nın köleye ihtiyacı yoktur. Muhammed ona ve kocası Ali'ye, ganimet mallarından paylar dağıtırken esasen bol bol mallar ve köleler vermiştir. Bir an için yukardaki Hadis'in uydurma olmadığını kabul etsek bile, eğer Fatima'ya dilemiş olduğu köleyi vermekten kaçındı ise bu, pek muhtemelen Fatima'nın sırf değirmen çevirmekten dolay eline ağrı girdi diye köle isteme arsızlığına kızmış olmasındandır. Bu itibarla Muhammed'in bu davranışının köleliği kaldırmakla ilgisi yoktur. Olmuş olsaydı herkesten önce kendisi köle edinmez ve başkalarına örnek yaratmış olurdu. Oysa ki yukarda belirttiğimiz ve aşağıda da belirteceğimiz gibi yüze yakın köle edinmiş, ölünceye kadar kölelerini hizmetinde çalıştırmış, köle alıp satmış, ve çeşitli vesilelerle ona buna köleler hediye etmiştir.

---

[27] Bu hadis için bkz. Sahih-i..., Hadis No: 1498, C. IX, s. 364.
[28] Sahih-i..., C. IX, s. 366.

VI

MUHAMMED'İN KÖLELER LEHİNE GETİRDİĞİ SÖYLENEN HÜKÜMLER (ÖRNEĞİN "AZATLANMAK" YA DA "BEDEL KARŞILIĞINDA KÖLELİKTEN KURTULMAK" VS. GİBİ), KÖLELİĞİ YOK ETMEK İÇİN DEĞİL FAKAT KÖLE SAHİPLERİNE BİRTAKIM ÇIKARLAR SAĞLAMAK İÇİN İŞŞ GÖRMÜŞTÜR

Muhammed'in getirdiği düzende köleleri azatlama mekanizması bulunduğu, ya da kölelere, bedel karşılığı olarak özgürlüklerine kavuşmaları olanağı sağlandığı ve her hâlükârda köle sahiplerine, elleri altında bulundurdukları kölelere iyi muamele etmelerinin emredildiği söylenir ve Kur'an'dan ayetler gösterilir. Bunlardan biri şöyle:

"*Ellerinizin altında bulunanlara (köle, cariye, hizmetçi ve benzerlerine) iyi davranın.*" (K. Nisâ 36)

Bir diğeri şöyle:

"*Kölelerinizden ve cariyelerinizden elverişli olanları evlendirin...*" (K. 24 Nur 32)

Yine bu surede şu yazılı:

"*Ellerinizin altında bulunanlardan (köleler ve cariyelerden) mükatebe (antlaşma niteliğinde yazışma) yapmak isteyenlerle, eğer kendilerinde bir hayır (kabiliyet ve güvenirlik) görüyorsanız, hemen mükatebe yapın...*" (K. 24 Nur 33)

Burada geçen "*mükatebe*" deyimi, belli bir bedel ödemek suretiyle köle ya da cariyesinin, özgürlük edinmek üzere efendisi ile yaptığı antlaşmadır.

Ve bu tür hükümlere dayanılarak İslam'ın, diğer hususlarda olduğu gibi kölelik konusunda da diğer dinlerden üstün olduğu iddia edilir. Bunu: "İslam'ın, asırlarca uygulanagelen ve bir çırpıda tasfiyesi mümkün olmayan kölelik müessesini ortadan kaldırmak için almış olduğu bir dizi tedbirden biridir" şeklinde görenler vardır.[29]

Öte yandan şeriatçılar, Yahudi dininde köle azatlamanın sadece İbrani köleler bakımından öngörüldüğünü ve fakat İbrani olmayan köleler için böyle

[29] Diyanet Vakfı'nın çevirisinde, Nur Suresi'nin 33. âyetinin açıklanması vesilesiyle yer alan satırlardan.

bir olanağın söz konusu olmadığını belirterek İslam'ın köle azatlama işinde üstünlük taşıdığını ifade ederler. Oysaki birazdan belirteceğimiz gibi, köle lehine gibi görülen bu tür hükümlerin altında köleliği sürdürme amacının izleri yatar.

Hemen işaret edelim ki Muhammed, her ne kadar köle azatlama usullerine yer vermiş görünmekle beraber bu usulleri, köleliği insan şahsiyetinin haysiyetine aykırı bulduğu için getirmemiştir; aksine köleliği sürdürmek hususunda kolaylık sağlama maksadıyla Bunun böyle olduğunu biraz aşağıda açıklayacağız.

Fakat bu açıklamayı yapmadan önce sunu belirtelim ki Muhammed, köle azatlama usullerini Yahudilerden öğrenerek İslam'a sokmuştur; ancak sokarken onlardan daha iyi bir sistem getirmiş değildir. Aksine, Yahudi dini köle sahiplerine, belli sureler itibariyle kölelerini azatlama zorunluğunu yüklediği halde Muhammed böyle bir süre ve zorunluk esasına dahi yer vermemiştir.

Gerçekten de Yahudilerin "kutsal" kitabi sayılan *Ahd-i Atıyk*'ta köle azatlamayı zorunlu kılan hükümler vardır. Örneğin *Tesniye* adlı kitapta şöyle yazılı:

"*Eğer kardeşin, İbrani bir erkek ya da İbrani bir kadın sana satılır ve 6 yıl sana kölelik ederse... 7ci yılda onun yanından hür olarak salıvereceksin... Onu eli bos salıvermeyeceksin; kendi süründen ve harmanından ve masarandan ona cömertçe vereceksin... Çünkü (bu köle) altı yıl bir gündelikçinin gündeliğinin iki katını sana hizmet etmiştir.*" (Tevrat, Tesniye, Bap 15:12-18)

Bu hükümler yanında kölesini azat etmeyenlere Tanrı'nın tehditler savurduğu yazılıdır (Örneğin bkz. Yeremya, Bap 34:15-17).

Söylemeye gerek yoktur ki köleliğe yer verip sonra azatlamayı öngören ve üstelik sadece İbrani kölelerin azatlanabileceğini belirten hükümleri "Yüce" bir Tanrı anlayışıyla uzlaştırmak mümkün değildir. Bu itibarla Yahudi dininin bu konudaki hükümlerini yüceltmenin anlamı yoktur. Fakat Yahudi dini, hiç değilse belli sureler itibariyle azatlamayı öngörmekle bir derece olumlu bir adım atmış sayılabilir. Oysaki Muhammed, kölelikle ilgili hükümleri Yahudilikten alırken bunu dahi yapmamıştır. Yapmak şöyle dursun fakat köle azatlamayı köle sahibinin çıkarlarına ve hatta keyfiliğine bağlamıştır. Aşağıda bunun bir kaç örneğini göreceğiz.

A) Şeriat, Köle Azatlama İşini, Köle Sahibinin Bedel Karşılığında Kölesini Özgürlüğe Kavuşturmak Hususundaki Keyfiliğine Bırakır (K. 24 Nûr Suresi, ayet 33)

Her ne kadar Muhammed köle azatlamayı, ya da kölelere özgürlüklerini satın alma olasılığını mümkün kılan hükümler getirmiş ise de bu hükümleri aslında kölenin lehine değil fakat köle sahibinin çıkarlarına ve keyfiliğine uygun düşecek şekilde düzenlemiştir. Çünkü bir kere köle sahibinin, belli bir süre sonra, kölesini azatlaması diye bir zorunluk yoktur. Her ne kadar kölesinin isteği ve belli bir bedel vermesi şartıyla onu azat etmesi söz konusu ise de, bütün bunlar köle sahibinin takdirine göre ayarlanmıştır. Örneğin biraz yukarda belirttiğimiz ayeti ele alalım. Orada şöyle yazılı:

"*Ellerinizin altında bulunanlardan (köleler ve cariyelerden) mükatebe (antlaşma niteliğinde yazışma) yapmak isteyenlerle, eğer kendilerinde bir hayır (kabiliyet ve güvenirlik) görüyorsanız, hemen mükatebe yapın...*"

[Bir başka çeviri şöyle: "*Kölelerinizden hür olmak için bedel vermek isteyenlerin, onlardan bir iyilik görürseniz, bedel vermelerini kabul edin...*" (K. 24 Nur 33)]

Ayetin anlamı şu: Köle ya da cariye, belli bir bedel ödediği takdirde efendisinden, kendisine özgürlüğünü vermesini isteyebilir. Eğer efendisi, kendisinde bir "hayır" (kabiliyet ve güvenirlik) görüyorsa, belli olan bedeli almak suretiyle ona özgürlüğünü verir.

Dikkat edilecek olursa, bu hükme göre köleler için özgürlüğe kavuşma isi, üç önemli koşula bağlanmıştır: bunlardan biri kölenin özgürlüğe kavuşmak istemesi; ikincisi bir miktar bedel vermesi; üçüncüsü de köle sahibinin takdir hakkını kullanması, yani kölede "bir hayır", "yeteneklik", "güvenirlik" görmesidir. Daha başka bir deyimle köle azatlama işi, son derece güç koşullara bağlanmış üstelik bir de köle sahibinin keyfine ve mutlak takdirine bırakılmıştır. Şu bakımdan ki, bir kere köle ya da cariyenin, özgürlüğe kavuşabilmek için, efendisine belli bir bedeli ödemesi gerekiyor. Bedeli tespit edecek olan da efendisidir. Söylemeye gerek yok ki, köle sahibi olan kimse, bu bedeli az ya da çok tutmak suretiyle kölesinin özgürlüğe kavuşması olasılığını elinde tutabilir. Öte yandan bu bedel ne olursa olsun, köle bakımından bunu bulmak, sağlamak güç, belki de imkânsızdır. Çünkü kölelik süresince para kazanmış değildir. Olsa olsa bu bedeli, birisinden borç almak suretiyle, ya da birisinin bu bedeli ödemesi sayesinde sağlayabilecektir. Ancak ne var ki böyle bir halde kölelikten kurtulabildiği halde, kendisine bedel karşılığını veren kimsenin "*kârabet-i hükmiyye*"si

altına girmiş olacak, yani o kişinin kendi üzerinde söz hakkına sahip olmasına razı olacaktır.

Öte yandan köle sahibi, yukardaki ayet hükmüne göre, eğer kölesinden yeteri kadar iyilik görmediğini düşünüyor ise, ya da onun, özgürlüğe sahip olabilecek yeteneğe erişmediği kanısında ise, azatlama yoluna gitmeyebilecektir: velev ki köle gerekli bedeli vermeye hazır olsa bile. Bundan başka kölenin vereceği bedelin tespitinde dahi (her ne kadar bu konuda bazı kurallar rol oynamakla beraber) son karar köle sahibine aittir. Bütün bu hususlar bakımından köle (ya da cariye) için işi mahkemeye götürüp lehte bir karara bağlatma olasılığı da yoktur.

Söylemeye gerek yoktur ki bütün bu hususlar, hiç değilse köleyi, sırf efendisini hoşnut edebilmek için, daha iyi hizmette bulunmaya zorlayıcı şeylerdir. Bundan dolayıdır ki, köle azatlama işi, esas itibariyle köle sahibinin çıkarlarına ve keyfine bırakılmış bir iş olmaktadır.

Bu böyle olduğu halde şeriatçı zihniyete saplı olanlar Nur suresinde yer alan yukardaki hükmü: "*İslam'ın, asırlarca uygulanagelen ve bir çırpıda tasfiyesi mümkün olmayan kölelik müessesini ortadan kaldırmak için almış olduğu bir dizi tedbirden biridir*" diyerek alkışlarlar. Oysaki bu "tedbirin", biraz önce belirttiğimiz gibi köleyi özgürlüğe kavuşturmak bakımından imrenilecek hiç bir yönü yoktur. Hele köleyi, efendisinin takdir ettiği bir bedel karşılığında özgürlüğe kavuşmak gibi bir durumda kılması, gerçekten üzerinde durulmak gereken şu soruyu ortaya vurmaktadır: "Neden köle, yıllar boyu hizmetini gördüğü efendisine bedel vermek zorunluğunda kalsın? Bedel vermek durumunda bırakılmak gereken kimse köle değil, fakat onu parasız pulsuz yıllar boyu emrinde çalıştırmış ve sömürmüş olan efendisi olmak gerekmez mi?"

Yine bunun gibi yukardaki hükmü alkışlanmaya layık bulanlar köleliği: "*...asırlarca uygulanagelen ve bir çırpıda tasfiyesi mümkün olmayan*" bir kuruluş olarak görmekte olup İslam'ın bunu kaldırmak için adim attığını söylemekle övünmekteler. Bunu söylerken Tanrı fikrini zedelediklerini fark etmemektedirler. Çünkü bir yandan Tanrı'nın her şeyi yapmaya kâdir olduğunu iddia ederken, diğer yandan köleliğin, Tanrı bakımından "bir çırpıda tasfiyesi mümkün olmayan" bir kuruluş olduğunu eklemek Tanrı'yı acz içerisinde kılmaktan başka bir şey olmaz. Gerçek şudur ki Muhammed, köleliği kaldırmanın hem kendi otoritesi bakımdan sakıncalı olduğunu düşünerek (çünkü böyle bir halde taraftarlarını gücendirebilirdi) ve hem de köle kullanmanın ekonomik yararlarını hesap ederek hareket etmeyi kendi günlük siyasetine uygun bulmuştur.

B) Köle Azatlayan Kimse, Onun Üzerinde "Velâyet" Hakkını, ya da Hiç Değilse "Kârabet-i Hükmiyye"sini Muhafaza Eder

Biraz yukarda değindiğimiz gibi kölenin, kölelikten kurtulması, efendisinin takdir ettiği bedeli ödemekle mümkündür. Ancak ne var ki bu bedel ne olursa olsun, köle bakımından bunu sağlamak güç, belki de imkânsızdır. Çünkü kölelik süresince para kazanmış değildir. Olsa olsa bu bedeli, ondan bundan borç alarak, ya da birisinin bu bedeli üstlenmesi sayesinde ödeyebilecektir. Ancak ne var ki böyle bir halde kölelikten kurtulabildiği halde, kendisine bedel karşılığını veren kimsenin "*kârabet-i hükmiyye*"si altına girmiş olacak, yani o kişinin kendi üzerinde söz hakkına sahip olmasına razı olacaktır. Daha başka bir deyimle köle azatlama işi köleyi gerçek anlamda özgürlüğe kavuşturmuş olmaz; çünkü kölesini azat eden kimse, onun üzerinde *"velâyet"* hakkını, ya da hiç değilse *"kârabet-i hükmiyye"*sini muhafaza eder.

"Velâyet" sözcüğü başkasının üzerinde söz hakkına sahip olmak anlamını taşır. *"Kârabet-i hükmiye"* deyimi ise "yakınlar üzerinde hükmetmek" demektir. Bunun ilginç bir örneği *Ayşe* ile *Berîre* arasında geçen şu olaydır ki, *Urve Ibn-i Zûbeyr*'in Ayşe'den rivayetine dayalıdır:

Berîre adındaki bir cariye, günlerden bir gün kendi efendisinin takdir ettiği bedeli ödeyip özgürlüğünü kazanmak ister; fakat bedeli ödeyecek kadar parası yoktur. Bu nedenle Ayşe'den yardım ister. Ayşe de: "*Kârabet-i hükmiyyen bana ait olmak üzere bu bedeli veririm*" der. Fakat Berîre'nin efendisi bunu kabul etmez. Bunun üzerine Ayşe konuyu Muhammed'e açar; Muhammedi de Ayşe'ye: "*Berîre'yi şunlardan al, istedikleri velâ'yı da şart kıl*" der.

"Velâ" sözcüğünün anlamı, köle sahiplerinin, azat ettikleri kimseler üzerindeki haklarıdır. Güya Muhammed bu tavsiyede bulunurken: "*Velâ'yı şart kılmanın hükmü yoktur, çünkü velâ şer'ân mu'tika (azat eden kimseye) âid'tir*" demiş ve böylece *"velâ"* hakkını eski sahipten yeni sahibe geçirmiştir. Bunun üzerine Ayşe, Berîre'yi satın alır ve sonra onu azat eder. Azat etmek suretiyle onun eski sahibine olan nispetini kesmiştir. Kesmiştir ama Berîre üzerindeki "*kârabet-i hükmiyye*"sini (yani yakınlık hakkını) devam ettirmiştir.[30]

---

[30] Urve Ibn-i Zûbeyr'in Ayşe'den rivayeti için bkz. Sahih-i..., C. VI, s. 480 vd.

Görülüyor ki Muhammed, "hile-i seriye" yoluna başvurarak, sahibi tarafından azatlanmış Berîre üzerinde Ayşe'nin "söz hakkını sürdürmesini", yani hükmetmesini, sağlamıştır.

C) Köle Sahibi, Müslüman Kölesini Azatlarsa, Cehennem Ateşinden Korunmuş Olur; Fakat Yarı Hurma Sadaka Vermek Suretiyle Kölesini Azatlamadan da Aynı Sonuca Varabilir

Her ne kadar şeriat sisteminde azatlama usulü yer almış bulunmakla beraber, bu usuller insancıl bir düşünceye oturtulmuş değil, fakat köle sahibinin çıkarlarına göre ayarlanmıştır. Bunun böyle olduğunu kanıtlayan örneklerden biri şu hükümdür:

"*Her kim rakabe-i mü'mine'yi (Müslüman köleyi) azat ederse (Tanrı da) azat olanın her uzvuna bedel, azat edenin bir uzvunu Cehennem ateşinden azat eder.*"[31]

Görülüyor ki köle sahibi, elinin altında bulundurduğu kölenin insanlık haysiyetini düşünerek değil, fakat sırf kendisini Cehennem ateşinden korumak için, yani kendi öz çıkarları adına, köle azat edecektir. Ancak ne var ki bu hüküm, köle sahibini azatlama yoluna gitmeye zorlayacak nitelikte değildir, çünkü cehennem ateşinden korunmak için köle sahibinin başvurabileceği başkaca yollar vardır ve bu yolara yönelmek pek kolaydır. Örneğin köle sahibi, yarım hurma sadaka vermek suretiyle kölesini azatlamadan cehennem ateşinden kurtulabilir. Muhammed'in söylemesi şöyle:

"(Ey Kölesini azat edemeyen kimseler) Cehennem ateşinden hiç olmazsa yarım hurma ile sadaka vererek korununuz."[32]

Fakat bütün bunlar bir yana, bir de şu var ki yukardaki hüküm azat edilecek olan kimsenin Müslüman köle olması gereğini vurgulamış olup, Müslüman olmayan kölenin azatlaması işini askıda bırakmıştır.

[31] Sahih-i..., C. III, s. 344.
[32] Sahih-i..., C. III, s. 344.

D) Sırf Savaşa Sokabilmek Amacıyla Köleleri Azatlama Siyaseti

Daha önce de belirttiğimiz gibi şeriat zihniyeti köle azatlama işini, insanlık şahsiyetinin haysiyeti adına öngörmüş değildir: ya sahibinin ya da yöneticilerin çıkarları adına öngörmüştür. Birinci şıkkı biraz önce özetledik. İkinci şıkka gelince, bunu, *Halife Ömer b. Hattab*'ın azatladığı on iki bin köle olayı ile açıklayalım.

Kendisine rakip olarak gördüğü *Ansî* ve *Müseylemetü'l-Kezzâb* adındaki kişilere karşı Muhammed, Yemen'de hüküm sürmekte olan *Zû-Kelâ*'dan yardım istemişti. Muhammed'in ölümünden sonraki bir tarihte, daha doğrusu *Ömer b. Hattab*'ın hilâfeti sırasında *Zû-Kelâ*, kendi kabilesi ile birlikte Medine'ye göç eder. Ederken on iki bin kadar köleyi de beraberinde getirir. Ömer bu köleleri satın alır ve azatlar. Fakat bu iyiliği kölelerin kara gözlerinin hatırı için yapmamıştır; kendi çıkarları için yapmıştır. Çünkü maksadı, azatlamak suretiyle kendisine minnettar kıldığı bu on iki bin kişiyi, dilediği gibi savaşlara sürüklemek, canla, basla savaştırmaktır. Nitekim savaşırken Müslüman olarak ölmenin "Şehit" olmak anlamına geleceğini ve bu sıfatla cennete ulaşacaklarını düşünen bu zavallılar, gerçekten de ölümü göze alarak savaşlara katılmışlardır. Ömer onları müşriklere karşı giriştiği savaşlarda dilediği gibi kullanmıştır.[33]

[33] Sahih-i..., C. X, s. 361-362.

VII

İSLAM ŞERİATINDA KÖLE AZATLAMA İŞİ PAMUK İPLİĞİNE BAĞLANMIŞTIR; AZATLAMAYI GEREKTİREN HALLER ARASINDA, KÖLE SAHİBİNİN ADAM ÖLDÜRMESİ, YALAN YERE ANT İÇMESİ YA DA GÜNEŞ TUTULMASI GİBİ HALLER VAR

Biraz önce değindiğimiz gibi İslam şeriatı köle azatlamayı öngören hükümlere yer vermiş olmakla beraber bu hükümleri insan sevgisinden dogma bir düşünceye oturtmuş değildir. Köleliği insan şahsiyetinin haysiyetine aykırı bulduğu için de bu hükümleri öngörmüş değildir. Sadece ve sadece köle sahiplerine bazı çıkarlar sağlamak amacıyla, ya da batıl inanışları uygulamak maksadıyla, ya da Arap kavmine bazı ayrıcalıklar sağlamak üzere, ya da köle sahiplerini, dinsel görevleri yerine getirmemekten dolayı cezalandırmak maksadıyla öngörmüştür.

Bütün bunlar bir yana, fakat bir de azatlamayı kaypak usullere bağlamış ve böylece köleler için kölelikten kurtulma yollarını tıkamak üzere olmadık buluşlar ortaya vurmuştur. Bu alandaki ustalığı, diğer alanlardaki ustalıklarından aşağı değildir.

Yukarda da belirttiğimiz gibi şeriatın getirdiği esaslara göre, köle azatlamayı gerektiren hallerden biri, kölenin istekte bulunmasıdır. Fakat istekte bulunmak yeterli değildir; isteğinin köle sahibi tarafından kabul edilmesi ve ona (yine köle sahibinin takdir edeceği miktarda) belli bir bedeli ödemesi gerekir. Eğer köle sahibi, köleden iyilik görmedi ise, ya da onu özgürlüğe yetenekli bulmadı ise azatlama yoluna gitmeyebilecektir. Çünkü biraz önce değindiğimiz gibi Kur'an'da şöyle yazılı:

"*Ellerinizin altında bulunanlardan (köleler ve cariyelerden) mükatebe (antlaşma niteliğinde yazışma) yapmak isteyenlerle, eğer kendilerinde bir hayır (kabiliyet ve güvenirlik) görüyorsanız, hemen mükatebe yapın...*" (K. 24 Nur 33).

Dikkat edileceği gibi burada öngörülen azatlama işi, kölenin isteğine bırakılmıştır. Kölenin isteği dışındaki azatlama hallerine gelince bunlar arasında, köle sahibinin ister yanlışlıkla, ister bilerek adam öldürmesi, ya da yapmış olduğu bir andını tutmaması, ya da günesin tutulması gibi durumlar vardır. Bir iki örnekle yetinelim:

A) Yanlışlıkla Müslüman Bir Kişiyi Öldüren Köle Sahibi, Müslüman Bir Kölesini Azat eder; Müslüman Kölesi Yoksa, İki Ay Oruç Tutar (K. 24 Nur 33. K. 4 Nisâ 92).

Köle sahibinin adam öldürmesi azatlamayı gerekli kılar; ancak ne var ki bu da bazı koşullara bağlanmıştır. Eğer Müslüman bir kişi, yanlışlıkla bir Müslümanı öldürmüş ise elindeki kölelerden Müslüman olan bir köleyi azat etmekle zorunludur. Eğer elinde bulunan köleler arasında Müslüman bir köle yoksa azatlama diye bir şey söz konusu olmaz. Bu takdirde iki ay oruç tutmakla yetinecektir (K. 4 Nisâ 92).

Eğer köle sahibi, kendi bulunduğu topluma düşman bir topluluğa mensup Müslüman bir kişiyi öldürmüş ise, bu takdirde yine elindeki kölelerden Müslüman bir köleyi azatlamakla görevli; fakat buna güç yetiremiyorsa iki ay oruç tutmak zorunluğunda (K. 4 Nisâ 92).

Görülüyor ki köle azatlama işi, köle sahibinin adam öldürmüş olması koşuluna bağlanmıştır. Söylemeye gerek yoktur ki eğer bu usullerle köleliğin ortadan kaldırılacağı düşünülüyorsa, dünyanın sonunun gelmesini beklemek gerekecektir ki, bu takdirde pek isabetli bir şey yapılmış sayılmayacaktır.

B) Andını Yerine Getirmeyenler ya da Karılarını Analarına Benzetenler (Zıhar Yapanlar) Bakımından Köle Azatlama Sorunu (K. 5 Mâide 89. K. 58 Mücâdele 3)

Kur'an'da yeminini yerine getirmeyen, yani andını bozan kişinin yapması gereken şeylerden söz edilir ki buna *"keffâret"* denir. "Keffâret" sözcüğü, işlenmiş olan bir günahtan kurtulmak için ödenmek gereken şeydir. Andını bozan kimse, günah işlemiş olacağı için bu günahtan kurtulmak üzere ya on fakir (düşkün) insani yedirecek, giydirecektir, ya da bir köle azat edecektir. Bunu da yapamaz ise üç gün oruç tutacaktır. İlgili ayet şöyle:

"Allah, size rastgele yeminlerinizden dolayı değil, (fakat) bile bile ettiğiniz yeminlerden ötürü hesap sorar. Yeminin keffâreti, ailenize yedirdiğinizin ortalamasından on düşkünü yedirmek, yahut giydirmek ya da bir köle azat etmektir. Bulamayan üç gün oruç tutmalıdır..." (K. 5 Mâide 89)

Görülüyor ki yerine getirilmeyen bir yemin vesilesiyle mutlaka köle azat etmek diye bir şey yok: köle sahibi olan kişi, on fakiri yedirip içirmek ya da giydirmek suretiyle (yani kölesini azat etmeden) bu günahtan kurtulabilir.

Yine bunun gibi *"zıhar"* yapmak üzere ant içen ve sonra andından dönmek isteyenler bakımından da, köle azatlama sorunu söz konusudur. Çünkü Kur'an'ın Mücâdele suresinde şöyle yazılıdır:

"*Kadınlardan zıhâr ile ayrılmak isteyip de sonra söylediklerinden dönenlerin karılarıyla temas etmeden önce bir köleyi hürriyete kavuşturmaları gerekir...*" (K. 58 Mücâdele 3)

"Zıhar" yapmak demek, bir kimsenin kendi karısını anasına, bacısına, halasına, teyzesine ve benzeri yakınlara benzetmesi demektir ki[34] boşamak anlamına gelir: örneğin bir kimse karısına: "Sen bana anamın sırtı gibisin" diyecek olursa, karısı ona haram kılınmış ve terkedilmiş sayılır. Kızgınlıkla bu sözü karısına söyleyen bir erkek, karısını boşamış olur. Eğer bu söylediği şeyden, pişman olup, andından dönmek suretiyle karısına tekrar kavuşmak istiyor ise, bu takdirde keffâret olarak bir köle azat etmelidir. Eğer azat etme olanağını bulamaz ise bu takdirde iki ay boyunca oruç tutmalıdır. Bunu da yapamaz ise altmış yoksulu doyurmalıdır.

Yine görülüyor ki köle azatlama köle sahibinin "zıhar" yapmak gibi bir günah işlemesine bağlanmıştır; bu günahı işlemediği takdirde kölesini azatlama durumunda kalmayacaktır. Böylece köle sahibi, "zıhar" yapmaktan kaçınmak suretiyle azatlama zorunluğundan kurtulmuş olacaktır. Böylece zavallı kölelerin kaderi, efendilerinin zıhar yapıp yapmamalarına bağlanmıştır. Daha başka bir deyimle köle azatlama işi, kölenin insanlık haysiyetine dayalı bir iş olarak görülmemiştir.

C) Güneş Tutulursa Köle Azatlamak Gerek; Meğer ki Bunun Yerine Yarım Hurma Sadaka Verile

Muhammed, Arabın saplı bulunduğu batıl itikatlar doğrultusunda olmak üzere, güneş tutulmasını ya da yer depremini ya da şiddetli rüzgâr esintisini, tufan ve sel afetlerini Tanrı'nın gazaba gelmesinden dogma şeyler olarak kabul etmiş ve bu gibi haller vukuunda namaza durulmasını emretmiştir.[35]

---

[34] Turan Dursun, Kur'an Ansiklopedisi, Kaynak Yayınları, C. VII, s. 202.

[35] Bu konudaki hadisler için bkz. Sahih-i..., C. III, s. 312-313.

Her ne hikmetse günesin tutulmasıyla etrafın güpegündüz karanlığa bürünmesinde bir hayırsızlık bulunduğunu ve Tanrı'nın gazabını yatıştırmak gerektiğini düşünmüş olmalıdır ki bu gibi hallerde namaz kılmaktan gayri bir de köle sahiplerine, Müslüman kölelerinden birini azat etmeleri gereğini bildirmiştir. Bu konuda Muhammed'in eşlerinden Esma şöyle der:

"...(Resûlüllâh!) kusûf-i şems dolayısıyla rakabe azat etmeyi ferman buyurmuştur."[36]

Burada geçen "rakabe" sözcüğü "köle" (ya da "cariye") anlamındadır.

Söylemeye gerek yoktur ki köle azatlamayı, güneş tutulması gibi nadiren vuku bulan doğa olaylarına bağlamanın gülünç olmaktan ileri geçen bir yönü olamaz. Kaldı ki böyle bir halde dahi köle azat edemeyecek olanlar, yarım hurma sadaka vermek suretiyle köle azat etmiş sayılırlar ve dolayısıyla mükâfatlara kavuşabilirler. Daha başka bir deyimle Muhammed, köle azatlamayı, yarım hurma sadaka vermek şeklinde pamuk ipliğine bağlamayı sakıncalı bulmamıştır. Öte yandan köle azatlamayı güneş tutulması gibi nadiren vuku bulan tabiat olaylarına bağlamakla da, köleliğin kaldırılması konusunda ne kadar isteksiz bulunduğunu bir kez daha kanıtlamıştır.

D) Muhammed, Arap Kavminden Olanların Köle Kalmalarını İstenmez

Muhammed, kendi kavminden olan insanları, yani Arapları, "*Kavm-ı necib*" olarak tanımak yanında bir de birtakım ayrıcalıklarla donatmak istemiştir ki bunlardan biri Arap'tan köle olamayacağı hususu ile ilgilidir.

Daha önce de değindiğimiz gibi Muhammed, kendisini ve kendi mensup bulunduğu Arap kavmini, İbrahim'den ve onun oğlu İsmail neslinden gelme saymıştır. Bundan dolayıdır ki İsmail neslinden gelenlerin köle tutulmalarını istemezdi. Nitekim Ayşe'nin, *Temîmi* kabilesine mensup bir cariyesi vesilesiyle Ayşe'ye şöyle emretmiştir:

"Bu esireyi azatla, çünkü o İsmail neslindendir."[37]

Ama bu "âlicenaplığı", Arap olmayan köleler için göstermemiştir; aksine onlar bakımından köleliği sürdürtebilecek usullere yönelmiştir.

Bu konuda verilebilecek diğer örnek şu ki, Muhammed, belli bir duayı günde on kez tekrarlayan kimseleri İsmail "peygamber" neslinden on esîri

---

[36] Sahih-i..., Hadis no. 552, C. III, s. 343.
[37] Sahih-i..., Hadis no. 1118, C. VII, s. 463.

azatlamış gibi sevaba müstahak saymıştır.[38] “İsmail neslinden” derken anlatmak istediği şey "Arap esirler"dir. Çünkü biraz yukarda belirttiğimiz gibi Muhammed, Arap ırkının İbrahim'in oğlu İsmail’den gelme olduğunu iddia etmiştir.

---

[38] Sahih-i..., Hadis no. 2158, C. XII, s. 351.

VIII

MUHAMMED'İN GETİRDİĞİ SİSTEME GÖRE, KÖLESİZ BIRAKILMAK, CEZALANDIRILMAK GİBİ BİR ŞEY SAYILIR; FAKAT KÖLE SAHİPLERİ, GÜNAH İŞLEMEKTEN KAÇINMAK SURETİYLE KÖLELİĞİ SÜRDÜREBİLİRLER

Köle azat etmenin köle sahipleri için çok güç ve istenmeyen bir şey olduğunu Muhammed iyi bilirdi. Çünkü köle sahibi olmak mal, mülk sahibi olmak gibi çıkar sağlayan bir şeydi. Bundan dolayıdır ki köle azat etmenin sarp yokuşa tırmanmak kadar güç bir şey olduğunu söylerdi. Kur'an'a koyduğu ayet söyle:

"*Ama o sarp yokuşu tırmanmayı göze alamadı. Sarp yokusun ne olduğunu bilir misin? 'Köle azat etmektir o'…*" (K. Beled 11-16)

Ve işte kölesiz kalmanın köle sahipleri bakımından pek zor bir şey olacağını bildiği içindir ki bazı "günahlar" karşılığı olarak bunu, bir tür "ceza" olarak tanımlamıştı. Biraz yukarda gördüğümüz gibi andını yerine getirmeyen ya da zıhâr eden köle sahipleri, köle azatlama şeklindeki bir "cezaya" katlanmak suretiyle günahlarından sıyrılmış olurlar. Şu durumda köle için özgürlüğe kavuşma şansı, sahibinin bu günahları işlemesine bağlı demektir.

Öte yandan Muhammed, getirmiş olduğu diğer birçok "zorunlukları", "yasakları" ve "haramları" uygulayabilmek için köle azatlama cezasını öngörmüştür. Örneğin oruçlu iken cinsî münasebette bulunmak yasaktır; oruçlu mümin bir kişi, kadınlarının her tarafından yararlanmak olanağına sahip bulunduğu halde onların avret yerine dokunamaz. Daha başka bir deyimle kadınlarını öpebilir, dillerini emebilir, göğüslerini elleyip sıkabilir, fakat cinsî münasebette bulunamaz (K. 2 Bakara 187). Bulunacak olursa günah işlemiş sayılır ve günahının karşılığı olarak köle azat etmek zorunluğunda kalır. Köle'ye sahip değil ise iki ay oruç tutmakla yetinir. Oruç tutamayacak durumda ise altmış yoksulu doyurmakla, buna da gücü yetmez ise bir hurmayı yoksula sadaka olarak vermekle günahtan kurtulmuş olur.[39]

Görülüyor ki oruçlu iken kadınlarıyla cinsî münasebette bulunan kişi, köle azatlamaya mahkûm kılınmak suretiyle cezalandırılmaktadır. Şu

---

[39] Bu konuda Ebû Hüreyre'nin rivayetine dayalı hadisler için bkz. Sahih-i..., Hadis no. 918, c. VI, s. 275.

durumda bu cezayı önlemek kadar kolay bir şey yoktur: oruçlu iken cinsî münasebette bulunmayıp kadının avret yeri dışında kalan yerlerinden yararlanmakla bu sağlanabilir. Ya da cinsî münasebette bulunma isini, aksam vaktini bekleyip, orucu bozduktan sonraya bırakmak mümkündür ki, bu da pek güç bir şey olmasa gerektir. Oruçlu kişi için kölesini azatlamaktansa bu kadarcık bir fedakârlığa katlanmaktan daha kolay ne vardır ki?

Öte yandan ibadet görevini gereğince yerine getirememekten dogma günahları da köle azatlamak suretiyle gidermenin mümkün olduğu anlaşılmaktadır. İslam kaynakları bunu "nefsi terbiye etmek", ya da "nefsi zorlamak" bakımından önemli bulurlar ve *Abdullah İbn Ömer* ile *İbn Ebî Râbia* örneklerini verirler. Söylendiğine göre *Abdullah İbn Ömer*, bir defasında iki yıldız görünceye kadar aksam namazını geciktirdiği için, iki kölesini azat etmiş, böylece günahtan kurtulma yolunu bulmuştur. Yine bunu gibi *İbn Ebî Râbia*, sabahın iki rekâtını zamanında kılamadığı için bir kölesini azat etmiştir.[40] Fakat hemen ekleyelim ki bu gibi hallerde mutlaka köle azat etmek diye bir şey yoktur. Köle azatlamak yerine bir yıl oruç tutmak, ya da yaya olarak hacca gitmek suretiyle de köle sahipleri günahlardan kurtulma yolunu bulabilirler.

Bütün bu söylediklerimizden çıkan sonuç şu olmaktadır ki İslam şeriatında köle azatlama, insanın insanlık şahsiyetine karşı duyulan bir saygıdan doğma bir şey değil, sadece köle sahibine birtakım çıkarlar sağlama, örneğin onu birtakım günahlardan uzak kılma amacına dayalı bir eylemdir. Bu tür usuller ve eylemlerle köleliği ortadan kaldırmanın mümkün olmadığını söylemek için kâhin olmaya gerek bulunmadığı da ortadadır.

---

[40] Bkz. İmam Gazali, İhyâu 'ulûmiid-dîn, Diyanet İşleri Başkanlığı Müfettişlerinden Ahmed Serdaroğlu'nun çevirisi, Bedir Yayınevi, İstanbul 1975, c. IV, s. 734.

IX

ERKEĞİN ŞEHVET GAİLESİNE ENGEL OLMAKTANSA KÖLELİĞİ SÜRDÜRMEK DAHA İYİ

Bilindiği gibi Kur'an'da, erkeklere dörde kadar kadın ve dilediği sayıda cariye alma hakkı tanınmıştır "Hür" kadınlarla evlenme olanağına sahip bulunmayanlar, bu hükümden yararlanarak kendilerine cariye edinebilir ve böylece şehvet ihtiyaçlarını giderme olasılığını bulurlar (K. Nisa suresi, ayet 3)..

İslam dünyasının "büyük" üstatlarının yorumlarından anlamaktayız ki Muhammed'in getirdiği bu sistemde şehvet gailesini giderme amacı, köleliğin sürdürülmesine araç yapılmıştır. *İbn-i Abbâs* ile ilgili şu olay bunun kanıtıdır:

Gençten bir adam, bir gün İbn Abbâs'a başvurarak şehvet ihtiyacı içerisinde bulunmakla beraber "hür" bir kadınla evlenebilecek durumda bulunmadığını söyler. Günah işlemekten kaçındığı için evlilik dışı yollarla (yani zina yolu ile) ihtiyaç giderme şıkkını tercih etmediğini ekleyerek şu soruyu sorar:

“Zinâ'dan korunmak için elimle istimna ediyorum, bunda günah var mı?”

Burada geçen *“istimna”* deyiminin karşılığı “abaza”, yani el ile “cinsel tatmin”dir. Bu soruya karşı İbn Abbâs, el ile “istimna”nın çirkin bir şey olduğunu ve bundan kaçınması gerektiğini ona bildirir; fakat sunu da eklemekten geri kalmaz ki zina denen şey, el ile istimnadan daha çirkin ve kötü bir şeydir, çünkü zinada dini temelinden yok eden bir kötülük vardır. Eğer hür bir kadınla evlenemiyor ise bu takdirde cariye edinmesini tavsiye eder. Bununla beraber cariye ile evlenmenin, cariyeden doğacak olan çocuğunun köle sayılıp "helâk olacağını" kendisine hatırlatmaktan geri kalmaz. Ancak ne var ki çocuğun köle olarak doğmuş olmasının, dinin mahvolmasından "ehven" olacağını belirtir.

Olayı hikâye eden Gazali'nin *İhyâu 'Ulûmi'd-dîn* adlı kitabında şöyle yazılı:

“Arap kavminde, şehvet gâalip olduğu için, sâlih olanları da (dinine bağlı olanları da) daha çok evlenme ihtiyacı duyarlar.... Kalbin huzurunu sağlamak ve zinayı önlemek için cariye ile evlenmek mübâh olmuştur. Hâlbuki doğan çocuk annesine tâbi olduğu için, köle oluyor. Bu, bir nevi çocuğu helâk

etmektir... (Bununla beraber) çocuğun köle olması, dinin mahvolmasından ehvendir. Çünkü burada ancak bir müddet çocuğun yasayışını tedirgin etmek var. Fakat zina etmekle uzun müddet ahiret saadetini kaybetmek vardır."[41]

Görülüyor ki İslam şeriatı, Müslüman erkeğin şehvet gailesini gidermek uğruna, köleliğin devamını sağlarken, köleden doğan çocuğun "tedirgin olmasına" da aldırış etmemektedir.

---

[41] İmam Gazali, İhyâu 'Ulûmi'd-dîn, Bedir Yayınları, İstanbul, 1975; c. II, s. 79.

X

KÖLE AZATLAMAKTAN DAHA HAYIRLI DAVRANIŞLAR: KÖLE EDİNME İHTİYACINDA BULUNAN KİMSELERE KÖLE HİBE ETMEK YA DA ONA BUNA KÖLE HEDİYE ETMEK, KÖLEYİ AZATLAMAKTAN DAHA BÜYÜK SEVAP SAYILIR

Sık sık tekrarladığımız gibi, her ne kadar şeriatçılar, Muhammed'in köle azatlamayı sevap sayıp teşvik ettiğini ve bu yoldan köleliği ortadan kaldırmaya çalıştığını iddia ederlerse de yalandır. Bu yalanları onlar Muhammed'in köle kullanma geleneğinin aleyhinde olduğunu öne sürerek ve bunu desteklemek üzere hikâyeler uydurarak pekiştirirler. Bu hikâyelerden bir ikisine yukarda değindik ve gördük ki köleliği kaldırma yönünde Muhammed'in her hangi bir girişimi olmamıştır. Aksine köleliği sürdürmek için ne mümkünse yapmıştır. Nitekim bizzat kendisi yaşamı boyunca köle kullanmak yanında, başkalarına (bu arada kendi eslerine) köle hediye etmek, ya da başkalarını köle sahibi edindirmek bakımından da pek cömertçe davranmış bulunduğuna göre, kalkıp da kızı Fatıma'ya: "*Günde 30 defa Allahü Ekber, deyin; bu size hizmetçiden hayırlıdır.*" şeklinde konuşmuş olamaz.

Hemen ekleyelim ki Muhammed, yine yukarda belirttiğimiz gibi, kendisine sevindirici haber getirenlere köle hediye etmek, ya da kendisine sütanneliği eden *Halime*'nin kızı *Şeyma*'yı köleler vererek sevindirmek, ya da, *Ayşe*'nin köle satın almasını ustaca usullerle sağlamak gibi yollarla köle azatlamaktan daha hayırlı eylemler olduğunu ortaya vurmuştur.

Öte yandan Muhammed, köle azatlamayı fevkalade kaypak esaslara bağlamak yanında bir de köle azat etmektense etmemeyi daha hayırlı hallerden saymıştır. Bu hallerden biri acıma duygularına kapılıp köleyi azatlamaktansa başkasına hibe etmektir. Diğeri de Tanrı'ya ve peygamberine dua etmek yolu ile köle azatlama işinden uzak kalmaktır.

A) Muhammed, Meymune'nin Köle Azatlamasını Olumsuz Bir Davranış Olarak Tanımlar: "Azâd Edecek Yerde Dayılarına Hediye Etseydin Ecrin (Ahiret Mükâfatın) Daha Büyük Olurdu" der.

Denilebilir ki, getirmiş olduğu usullerle Muhammed, köle azatlama işini temelinden köstekleмiştir. Fakat bütün bu hususlar bir yana, bir de köle

azatlamayı, biraz yukarda değindiğimiz gibi, pamuk ipliğine bağlarken diğer yandan köle azatlama yerine köle hibe etmeyi "efdâl", yani daha hayırlı bir iş, daha büyük bir sevap saymıştır. Sayarken de buna kendi aile yaşamından örnekler sağlamıştır. Nitekim eslerinden *Meymûne*'nin rivayetine dayalı olarak Buhari'nin naklettiği şu hadis bunun ilginç bir kanıtıdır:

Benî Hilâl'den *Harîs*'in kızı *Meymûne*, -ki hicretin yedinci yılında Muhammed'in nikâhına girmiş ve onun esleri arasında en önemlilerden biri olmuştur, günlerden bir gün sahip bulunduğu zenci bir köleyi (cariyeyi), acıma duygusuna kapılarak azat etmek ister. Ve bu işi, Muhammed'e danışmadan yapar. Bunu öğrenen Muhammed fena halde öfkelenir; derhal Meymûne'yi çağırtıp kendisine şöyle der:

"Eğer cariyeyi (Benî Hilâl'den)dayılarına hediye etseydin ecrin (ahiret mükâfatın) daha büyük olurdu."[42]

Bildirildiğine göre Meymûne'nin dayıları ve kardeşleri köle edinmek için çırpınmakta idiler. Muhammed onların böyle bir ihtiyaç içerisinde bulunduklarını bildiği içindir ki Meymûne ile yukardaki şekilde konuşmuş ve ona, köleyi azatlamaktansa dayılarına hibe etmekle daha hayırlı bir iş görmüş olacağını hatırlatmıştır.

Muhammed'in bu sözleri vesilesiyle sarih *İbn-i Battal* şöyle der:

"Bu hadîs'ten çıkan sonuç sudur ki cariyeyi hayırlı bir kimseye hibe etmek, onu azat etmekten çok daha iyi bir davranıştır."[43]

B) Bir Baba, Evlatları Arasında Hibe ve Hediyede Bulunurken, Kölelerini (ve Cariyelerini) de Bu Şekilde Onlar Arasında Paylaştırmalıdır

Muhammed'in köle hibe edilmesini gerekli gördüğü başkaca haller çoktur. *Nu'mân İbn-i Beşir*'in rivayetine dayalı olarak Buhari'nin naklettiği bir başka hadis hükmüne göre bir baba, evlatları arasında hibe ve hediyede bulunurken, kölelerini (ve cariyelerini) de bu şekilde onlar arasında paylaştırmalıdır. Bu işi yaparken, yani erkek çocuklarından bir kısmına hibe ve hediye dağıtırken, diğer evlatlarını bundan mahrum kılmamalıdır; kılacak olurlarsa bu hibe batıl sayılır.[44] Görülüyor ki köle sahibi, sahip bulunduğu

---

[42] Bu hadis için bkz. Sahih-i..., Hadis No: 1135, c. VIII, s. 31
[43] İbn Battal'ın söylemesi şöyle: "Bu hadisten müstefad olan hüküm, cariyeyi zî-rahme hibe etmek, azatlamaktan efdal olmasıdır." (Bu hadis için bkz. Sahih-i..., c. VIII, s. 32
[44] Sahih-i..., Hadis No: 1133, c. VIII, s. 26 vd.

köle ve cariyeleri azat edecek yerde, onları çocukları arasında paylaştırmakla daha yararlı bir iş yapmış sayılacaktır.

C) Muhammed, Sevde'nin Acıma Duygularına Kapılarak Köle Azatlamasını Uygunsuz Bulur

Bu yukardakilere eklenebilecek bir diğer örnek söyle: Celâleddin gibi kaynaklardan öğrenmekteyiz ki Muhammed, savaşlardan birinde elde ettiği kölesini, elleri bağlı olarak getirip eslerinden *Sevde b. Zam'a*'ya bırakır. Adamcağız öylesine büyük bir ıstırap içerisinde inleyip kıvranmaktadır ki, Sevde acıma duygusuna kapılır ve dayanamayıp zavallıyı, ellerini çözerek, serbest bırakır; yani kaçmasını sağlamış olur. Bunu duyan Muhammed büyük bir öfkeye kapılır ve Sevde'ye beddualar eder; ederken de onun kolunun kopmasını Tanrı'dan diler. Fakat muhtemelen biraz aşırı gittiğini ve kolsuz bir kadınla birlikte yaşamanın pek zevkli bir yönü olmadığını düşünmüş olmalıdır ki az geçmeden Tanrı'ya yalvarıda bulunur ve şöyle der:

"*Ey Tanrı'm! Ben de nihâyet bir insanim!. Bu nedenle bedduamı inayete çevir.*"

Dedikten sonra da Kur'an'a, insanın aceleci olduğuna dair şu ayeti koyar:

"*İnsan hayrı istediği kadar şerri de ister. İnsan pek acelecidir.*" (K. 17 İsrâ 11)

"İnsan acelecidir" derken, hiç kuskusuz bir yandan öfkesine hâkim olamayıp beddua yoluna gitmiş olmak kadar, Sevde'nin acıma duygusuna kapılıp köleyi salmış olmasını da göz önünde tutmuştur.[45]

---

[45] Yine Celâleddin'den öğrenmekteyiz ki bazı Kur'an yorumcuları, bu ayeti farklı bir olaya dayandırırlar. Güya Tanrı Âdem'i yaratıp da burnuna hayat nefesini üfürdüğünde, Âdem, nefesin bütün vücuduna yayılmasını beklemeden, yani vücudunun bir kısmi henüz çamur halinde iken, acele ile ayağa kalkmak istemiş fakat düşmüştür. Ve güya ayet, insanın daha Âdem'le birlikte aceleci olduğunu anlatmak için konmuştur.

XI

KÖLE AZATLAMAKTAN KURTULMANIN DİĞER KOAY YOLLARI: TANRI'YA VE EYGAMBERİNE DUADA BULUNMAK, ÖVGÜLER YAĞDIRMAK YA DA YAYA OLARAK HAC GÖREVİNİ YAPMAK VS.

Biraz önce gördük ki, Muhammed, köle azatlamak yerine köleyi, ihtiyacı bulunan bir kimseye hibe etmenin köle sahipleri bakımından daha hayırlı bir davranış olduğunu söylemiştir. Bu doğrultuda olmak üzere öngördüğü diğer "hayırlı" işler arasında Tanrı'yı yüceltmek ve övmek üzere dua etmek gibi davranışlar vardır. Ebû Hüreyre'nin rivayetine göre Muhammed şöyle demiştir:

"Her kim, bir günde yüz defa: -'Allah'tan başka yoktur tapacak... O'nun eşi ortağı yoktur. Mülk O'nundur; O övülür-' derse, o kimse on köle azatlamışça(sına) mecûr olur (sevap işlemiş olur). Ve ona yüz sevap yazılır; yüz günahı da bağışlanır (ve böylece o kişiye o gün zarfında şeytanın zararı dokunmaz)."[46]

Yine Ebû Hüreyre'nin rivayetine dayalı bir başka hadisinde Muhammed şöyle der:

"Her kim günde yüz kere: -Allah'tan başka ilâh yoktur. hamd O'nundur. O her şeye kâdirdir- derse bu dua o kimse için on köle azatlamak sevabına muadil olur ve ona yüz hasene yazılır; yüz musibet de ondan mahvolunur. O gün içinde şeytan şerrinden eminlik olur. Ve o kimsenin bu duayı okumasından daha faziletli hiç bir kimse evrâd ve ezkâr getiremez..."[47]

Görülüyor ki, Muhammed, köle sahiplerini, kölelerini azat etmeyip muhafaza etme kolaylığına kavuşturmak için kolay bir çözüm yolu bulmuştur ki o da Tanrı'ya yukardaki şekilde günde yüz kere dua etmek, bol bol övgüler yağdırmaktır.

Ancak ne var ki günde yüz kere dua etmek kolay bir iş olmadıktan gayri, bıkkınlık getirici bir şeydir. Üstelik zaman yetmezliği bakımından da sakıncalıdır; çünkü eğer kişi, günde yüz kez bu duayı yapacak olsa, ne çalışıp hayatını kazanmak ve ne de doğru dürüst dinlenmek olanağına sahip olur. Bu itibarla yukardaki emir uygulanması güç bir emirdir. Bunun böyle olduğunu

---

[46] Sahih-i..., c. IX, s. 59.

[47] Sahih-i..., Hadis No: 2157, c. XII, s. 350.

Muhammed de düşünmüş olmalıdır ki Ebû Eyyûb Ensârî'nin ve Ibn-i Mes'ûd'un rivayetlerine dayalı bir başka hadisi ile yukardaki duanın okunmasını günde ona indirmiştir. Hadis şöyle:

“*Her kim bu duayı (günde) on kere okursa İsmail peygamber neslinden on esîr azatlamış gibi sevaba müstahak olur...*”[48]

Dikkat edilecek olursa burada: "*İsmail peygamber neslinden on esîr azatlamış gibi sevaba müstahak olur*" sözleri geçmekte. Bu sözlerden anlaşılmak gereken şey "Arap esirler"dir. Çünkü biraz yukarda belirttiğimiz gibi Muhammed, Arap ırkının İbrahim'in oğlu İsmail’den gelme olduğunu iddia etmiştir.

Köle azatlama zorunluğundan kurtulmak için Muhammed’in getirdiği diğer bir kolaylık yaya olarak haccetmek, ya da bir yıl boyunca oruç tutmaktır.[49]

Fakat her ne olursa olsun köle azatlama yerine günde yüz ya da on kez dua etmek, ya da bir yıl oruç tutmak, ya da yaya olarak haccetmek gibi usuller, köle sahipleri bakımından sadece kölelerini muhafaza etmek bakımından değil fakat aynı zamanda günahlardan kurtulup sevap kazanmak bakımından da yararlı bir şeydir. Çünkü yukardaki şeriat hükümlerinde geçen duayı yapacak olanlar, hem bir yandan köle azatlamış gibi sevap kazanırlar ve hem de diğer yandan yüz günahtan kurtulmuş olurlar; üstelik de sevap defterlerine yüz yeni sevabın yazıldığını görürler.

Söylemeye gerek yoktur ki, samimi olarak köle azatlamak isteyen isteyenler dahi, köle azatlamaktansa kendileri için çok daha kazançlı olan dua usulünü tercih etmekte tereddüt etmeyeceklerdir.

Köle sahibine, köle azatlamaksızın bütün bu avantajları sağlayan bir sistem içerisinde köleliği yok etmenin mümkün bulunmadığını tekrarlamak abestir.

Fakat eklemek gerekir ki köleliği ortadan kaldırmanın tek yolu “insan” denilen varlığı “kutsal” nitelikte saymaktır ve işte İslam şeriatı bu zihniyete yabancı kaldığı içindir ki olumlu sonuç yaratamamıştır. Nitekim İslam ülkelerinde kölelik sistemi, yirminci yüzyıla gelinceye kadar, 1400 yıl boyunca hiç kesintisiz uygulanagelmiş ve yirminci yüzyılda ancak Batı'lı devletlerin zorlaması üzerine terkedilmiştir: o da görünüş itibariyle. Çünkü gerçekte kölelik, gayr-i resmî olarak, bugün hâlâ vardır.

---

[48] Sahih-i..., Hadis No: 2158, c. XII, s. 351.
[49] Gazali, İhyâu..., 1975 c. IV, s. 734.

XII

ŞERİAT SİSTEMİ, KÖLELİĞİN YOK OLMASINI "KIYAMET ALAMETİ" OLARAK GÖRÜR

Bütün bu yukarda anlattıklarımızdan anlaşılmaktadır ki Muhammed, her ne kadar köle azatlama usullerine yer vermiş ise de, köleliğin kalkmasını istememiştir. O kadar ki acıma duygularına kapılarak köle azat etmeye kalkışanlara karşı dahi beddua etmekten geri kalmamıştır. *Sevde b. Zam'a* ile ilgili olarak biraz yukarda belirttiğimiz olay bunun ilginç bir örneğidir.

Gerçek Şu ki, Muhammed, köleliğin son bulmasını ve kölelerin özgür duruma girmelerini, dünyanın sonu ve daha doğrusu *kıyamet alâmeti* olarak tanımlamıştır. Nitekim Ebû Hüreyre'nin rivayetine dayalı bir hadise göre: "*Kıyamet ne zaman (kopacak?)*" şeklindeki bir soruyu yanıtlarken şöyle demiştir:

"...Ne zaman (satılmış) cariye, sahibini (efendisini) doğurur...(ise kıyametten evvelki alâmetler görünmüş olur)..."[50]

Sarihlerden bazıları bu hükmü yorumlarlarken cariyelerden doğan çocukların mülk sahibi olup kendi babaları yerine kaim olacaklarını ve çoğalacaklarını, böylece büyük bir felâket şeklinde kıyamet gününü yaratacaklarını söylerler. Bazıları da bir gün gelip anaların satılacaklarını, elden ele para gibi dolaştırılacaklarını ve onlardan doğan çocukların kendi odalıkları durumuna sokulacaklarını belirtirler.[51]

---

[50] Sahih-i..., Hadis No: 47, c. I, s. 58.
[51] Sahih-i..., c. I, s. 58, not. 1.

XIII

ŞERİAT SİSTEMİ, KÖLELERİ, HAYSİYET DUYGUSU BAKIMINDAN AŞAĞI KERTEDE BİR YARATIK OLARAK GÖRÜR

Şeriatçılar Muhammed'in kölelere insancıl gözle baktığını, onlara birer "insan" olarak değer verdiğini söylerlerse de doğru değildir. Çünkü Muhammed'in kölelere layık gördüğü mevki *"mecnun"* (yani "cin tutmuş", "deli", çıldırmış" vs... gibi) kimselere denk bir kertedir. Nitekim her Müslüman kişiye, yılda en azından bir kez haccetmeyi, Müslümanlığın zorunlu şartı olarak kabul ettirirken, mecnunları ve *köleleri* bu zorunluktan muaf tutmuştur.[52]

Yine bunun gibi Müslüman erkeğine, eğer "adaletli" davranamayacak ise birden fazla kadınla evlenmeyi yasaklarken, dilediği sayıda cariye edinmeyi olağan saymıştır. Bu konuda Kur'an'a koyduğu ayet söyle:

"... beğendiğiniz (veya size helâl olan) kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. Haksızlık yapmaktan korkarsanız bir tane alın; yahut da sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin. Bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır." (K. 4 Nisâ 3)

Görülüyor ki Müslüman erkek, eğer birden fazla kadın aldığı zaman onların arasında adalet-eşitlik gözetemeyeceğini düşünürse, bir tek kadınla ve cariyeleriyle yetinmelidir. Cariyeler arasında adalet-eşitlik gözetlemek diye bir şey söz konusu değildir, çünkü onlar *insandan* sayılmamışlardır.

Öte yandan Muhammed, her Müslüman kişi bakımından nesep ve soy sorununa önem verirken ve özellikle Arapların (dolayısıyla kendisinin) nesep bakımından İbrahim'den (ve oğlu İsmail'den) indiğini söylediği kökeni ile iftihar ederken, köleleri bu konuda da insandan saymamıştır. Öylesine ki köleye, âdeta nesebini ve soyunu inkâr zorunluğunu yüklemiş ve nesebini korumak isteyen köleye Tanrı'nın lânetlerini yağdırmıştır. Daha başka bir deyimle genel olarak kişilere, neseplerini ve özellikle babaları yönünden bağlı bulundukları soyu bilmeleri gerektiğini belletirken, kölelerden bu hakkı esirgemiştir. Nitekim bir hadisinde şöyle der:

"*Her kim kendi babasından, soyundan başkasına ve her köle ki efendisinden başka birisine kendisini nispet ederse, Allah'ın azabına uğrasın*."[53]

---

[52] İslam Ansiklopedisi'nde "Köle" ve "Hacc" sözcüklerine bakınız.
[53] Sahih-i..., c. IX, s. 214.

Öte yandan İslam şeriatına göre, babası köle olmasa dahi köle kadından doğan çocuk köle sayılır. Ve bu usul İslam'ın hayrına olmak üzere yorumlanır. Nitekim biraz yukarda *Gazali*'nin, şehvet giderme uğruna köleliğin sürdürülmesiyle ilgili felsefesini özetlemiş ve: "Çocuğun köle olması, dinin mahvolmasından ehvendir" şeklindeki sözlerini nakletmiştik.[54]

İslam dünyasının "Hüccet-ül İslam" diye yücelttiği Gazali'nin bu mantığını, onun zihniyetindeki zavallılıkla mı yoksa insan haysiyetine karşı beslediği düşmanlıkla mı damgalamak gerektiğinin takdiri okuyucuya aittir.

---

[54] İmam Gazali, İhyâu 'Ulûmi'd-dîn, Bedir Yayınları, İstanbul, 1975, c. II, s. 79.

XIV

ŞERİAT SİSTEMİ, KÖELEYİ İNSANDAN SAYMAZ; HUKUK "SÜJESİ" OLARAKDAHİ GÖRMEZ (TIPKI HAYVANLARI DA GÖRMEDİĞİ GİBİ)

İnsanı kulluktan yukarı bir değere layık görmeyen Muhammed, köleyi daha da aşağı kertede bilir ve onu insandan bile saymazdı. Bunun nice örneklerinden biri, Müslüman kişilere dörde kadar "hür" kadın alma hakkı tanıdığı halde sayısız cariye alma olanağını tanımış olmasıdır. Hele kızı Fatima'nın üzülmesini önlemek maksadıyla damadı Ali'ye, birden fazla kadınla evlenme fırsatını vermediği halde dilediği kadar cariye alma olasılığını tanımış olması daha da ilginç bir örnektir.

Anımsatalım ki Muhammed, çok karılı evliliğin kadın bakımından azap verici bir şey olduğunu bildiği için, çok sevdiği kızı Fatima'yı bu azaptan uzak kılmak maksadıyla damadı Ali'ye, başkaca bir kadınla evlenme izni vermemiştir; şöyle demektedir:

"*Fatima benim bir parçamdır, kim ki Fatima'ya kötülük eder, tıpkı bana (kötülük etmiş gibi) olur; kim ki onu hoşnut eder, beni hoşnut etmiş olur.*"[55]

Ancak ne var ki Ali'nin, Fatima'dan başka bir kadınla evlenmesini istemeyen Muhammed, onun dilediği sayıda cariye edinmesine, cariyelerle dilediği gibi cinsî münasebette bulunmasına ses çıkarmamıştır. Çıkarmak şöyle dursun, fakat bizzat kendisi Ali'ye cariyeler hediye etmiş ve onun cariye edinmesini yerenleri dahi azarlamıştır. Bu son hususla ilgili bir olay şöyle:

Haccetü'l-Vedâ'dan önce bir gün Muhammed, damadı Ali'yi Yemen'e, ganimet mallarının beşte birini almaya gönderir. Bu mallar içerisinde çok sayıda kadın ve erkek esirler vardır. Ali, ilk iş olarak kadın esirlerden güzelce olan birini kendisine ayırır ve geceyi onunla geçirir. Ertesi sabah "guslederken" (yıkanıp temizlenirken) *Büreyde* adında bir Sahabe, onun cariye bir kadınla yattığını keşfeder; fena halde sinirlenerek Ali'den hoşlanmaz olur. Hoşlanmadığını da Muhammed'e açıklar. Fakat Muhammed Ali'den taraftadır. *Büreyde*'ye çıkışırcasına şöyle der:

"*Ali'ye darılma çünkü onun ganimet malının beşte birindeki hissesi, aldığı cariyeden daha çoktur.*"[56]

---

[55] Bu konuda bkz. İ. Arsel, *Şeriat ve Kadın*.
[56] Bu konudaki hadisler için bkz. Sahih-i..., Hadis No: 1641, c. X, s. 353.

Bu sözlerden anlaşılan şudur ki Muhammed köle denilen yaratığı "mal" ve "eşya" niteliğinde görmüş ve cariyenin şehvet giderme işinde kullanılabileceğini düşünmüştür. Ali'yi, *Fatima*'dan başka bir kadınla evlenmekten alıkoyarken, cariye ile yatmakta serbest bırakması bundandır. Çünkü onun değer ölçülerine göre cariye, "mal", "eşya" niteliğinde bir şey olup Fatima için kıskançlık duygusu (ve dolayısıyla üzüntü) yaratmayacak bir yaratıktır.

Öte yandan Müslüman erkeğine, evli "hür" kadınlarla evlenme olasılığını tanımadığı halde, evli cariyeler edinmeyi, ya da evli cariyelerle evlenmeyi câiz görmüştür. Kur'an'a koyduğu hüküm şöyle:

"*Sahip bulunduğunuz cariyeler müstesna, evli kadınlar da size haram kilindi...*" (K. 4 Nisâ 24).

Yani Muhammed'in söylemesine göre Tanrı, erkek kullarına evli kadınlarla evlenmeyi haram kılıyor fakat evli bulunan cariyeleri helâl sayıyor.

Öte yandan Muhammed'in getirdiği sistemde köleler "hukuk süjesi" sayılmazlar, hak sahibi olamazlar. Örneğin evlenmeleri efendilerinin iznine bağlıdır. Mahkeme'de tanık olarak dinlenemezler. Beslenmeleri, yedirilip içirilmeleri, giydirilmeleri (iaşe ve ibadetleri), köle sahibinin hayvanlarından farklı değildir.[57] Cariye efendisinden hamile kalsa ve doğursa bile, efendisi hayatta iken hür olamaz; ancak onun ölümünden sonra olabilir.[58]

Bütün bunlardan dolayıdır ki Kur'an'da, köle sahibinin kendi kölelerini, kendisiyle eşit durumda görmemesi gerektiği bildirilmiştir. Örneğin Rûm Suresi'nde şöyle yazılı:

"*Allah size kendinizden bir misal vermektedir. Size verdiğimiz rızıklarda, emrinizde bulunan kölelerinizin de eşit surette hak sahibi olmalarına razı olur ve birbirinizi saydığınız bu ortaklarınızı da sayar mısınız ki, bizzat yaptığınız işlerde Bize ortak koşulmasına razı olasınız...*" (K. 30 Rûm 28)

Yani Muhammed'in söylemesine göre Tanrı şöyle demek istiyor: "Nasıl ki siz kölelerinizin, kendinize eşit haklara sahip olmalarına razı olamaz iseniz ve nasıl ki birbirinizi saydığınız gibi onları da saygınlığa layık bulamaz iseniz, putları da Bize ortak koşmaya razı olmamalısınız". Daha başka bir deyimle, kölenin köle sahibi gibi eşit haklara ve saygınlığa sahip olmasını istemeyen bizzat Tanrı'dır.

---

[57] Bu konuda bkz. Halil b. İshak, *Muhtasar*. Ayrıca bkz. Ruben Levy, *The Social Structure of Islam*, New York, 1962.

[58] Bu konuda, İslam Ansiklopedisi'nde "Abid" sözcüğüne bakınız.

XV

KÖLELERİN ÖNEMLİ MEVKİLERE GETİRİLMİŞŞ OLMALARI, İNSANLIK HAYSİYETİNE SAYGI DUYGUSUNDAN YA DA KÖLELİĞİ KALDIRMA ARZUSUNDAN DEĞİL

İslam'da, çeşitli dönemlerde, kölelerin çok önemli mevkilere yükseltilmiş oldukları hatırlatılarak İslam dininin kölelere karşı olumlu bir tutum takındığı iddia edilir.[59] Ancak ne var ki bu iddiaları, İslam şeriatının kölelere insanlık değeri tanımayan yukardaki esaslarıyla bağdaştırmak mümkün değildir. Bırakınız köle sınıfını, fakat köle olmayanları bile kulluktan yukarı bir değere layık bulmayan Muhammed'i insan hakları şampiyonu saymak ve getirdiği dinsel düzeni köleliği yok etme amacına yönelikmiş gibi tanımlamak çok yanlış olur.

İslam ülkelerinde kölelerin, azatlanmış olarak önemli mevkilere geldikleri görülmemiş değildir. Daha Muhammed zamanında bazı kölelerin ordu kumandanı olarak iş gördükleri olmuştur. Ancak bu durum, Muhammed'in köleliği kaldırma kararlılığından değil, fakat yetenekli gördüğü kölelerden yararlanma arzusundan doğmuştur. Çünkü Muhammed, kendisine yararlı olabilecek kim varsa herkesi (velev ki köle ya da putperest olsun) en becerikli usullerle kullanmasını bilmiştir. Buna karşılık kendisi için tehlikeli ya da sakıncalı saydığı kişileri de kötülemekten, düşman bilip ihmâl etmekten ya da öldürtmekten çekinmemiştir. Bu itibarla Muhammed'in, sırf kendilerinden yararlanmak, hatta kurtulmak amacıyla köleleri önemli mevkilere ve örneğin ordu kumandanlıklarına getirip mükâfatlandırmış olmasına şaşmamak gerekir. Örneğin siper usulü ile (yani kazılmış hendeklere asker yığmak suretiyle) savaş verme sistemini bir İranlı köleden öğrenmiştir. *Hendek Savaşı* diye bilinen savaşa bu adın verilmesi bundandır. Medine'yi Mekkelilerin saldırısından ancak bu sayede kurtarabilmiştir. Yine aynı şekilde en iyi ok atma usullerini Habeşli kölelerden öğrenmiştir. Bu nedenle bu köleleri mükâfatlandırmıştır.[60]

---

[59] Daniel Pipes, *Slave Soldiers and Islam; The Genesis of a Military System*, Yale University Press, 1981, ah. 93-94.

[60] Bu konuda Belâzurî'nin *Ansab al-Aşraf* adlı yapıtına ve ayrıca da Vakidî, İbn al-Esir, al-Cahiz gibi kaynaklara bakınız.

Buna karşılık askerî yeteneklik bakımından fazla bir değeri olmadığı söylenen *Zeyd İbn-i Hârise'yi* (ki kendisine vaktiyle kölelik etmiş olan bir kimsedir) *Mûte Savaşı'*nda ordu kumandanlığına getirmiş ve daha sonraki bir tarih itibariyle de onun oğlu *Usâme İbn-i Zeyd*'i de Rumlar üzerine yolladığı orduya kumandan tayin etmiştir.

"Neden dolayı bu kişileri, onlardan daha yetenekli kimseler bulunmasına rağmen, bu mevkilere getirmiştir?" diye sormak gerekirken bunu bugüne deyin soran pek olmamıştır. Bu konuda İslam kaynaklarında her hangi bir açıklama da yapılmamıştır. Oysaki olayların incelenmesi, bazı hususların aydınlanmasına muhtemelen yardımcı olabilecektir.

Gerçekten de *Zeyd İbn-i Hârise*, bilindiği gibi birinci Mekke döneminde Hatice'nin satın aldığı kölelerden biridir. Hatice onu daha sonra Muhammed'e hediye etmiştir. Söylendiğine göre Zeyd (Hatice, Ali ve Ebû Bekir'den sonra) Müslümanlığı ilk kabul edenlerdendir. Bundan dolayıdır ki Muhammed onu azatlamış, hatta oğulluk edinmiş ve adını *Zeyd İbn-i Muhammed* (ki "Muhammed'in oğlu Zeyd" demektir) olarak değiştirmiş sonra da Zeynep ile evlendirmiştir. Ancak ne var ki kendi söylemesine ve Kur'an'a koyduğu ayetlere göre Tanrı'nın emriyle Hicret'in beşinci yılında Zeyneb'e âşık olmuş ve Zeyd'in Zeyneb'i boşaması üzerine, Zeyneb'le evlenmiş ve bunun sonucu olarak Zeyd'i oğulluktan çıkarmıştır. Çıkarırken de adını, onun öz babasına nispetle *Zeyd İbn-i Harise* olarak değiştirmiştir**.** Böylece yıllar boyu *Zeyd İbn-i Muhammed* olarak çağırılan Zeyd, o andan itibaren *Zeyd İbn-i Harise* diye çağırılmaya başlanmıştır.

Söylemeye gerek yoktur ki yıllar boyu kendisine oğulluk eden bir kimsenin karısıyla evlendikten sonra artık onun yüzüne bakmak ve onunla aynı yerde yasamak kolay bir şey değildi. Bu itibarla onu uzaklaştırmak gerekirdi. Muhtemelen bundan dolayıdır ki Hicret'in sekizinci yılında Bizans karşı gönderdiği 3000 kişilik bir orduya Zeyd'i kumandan tayin etmiştir.

Hemen ekleyelim ki Zeyd'in ordu kumandanlığı yapabilecek yeterlikte olduğu hususunda şüpheler vardır. Ve gerçek sudur ki bu işi Zeyd'den çok daha iyi bir şekilde görebilecek pek çok kişiler bulunduğu halde Muhammed, bilhassa Zeyd'i seçmiştir. Arap kaynakların bildirmesine göre Muhammed, Bizans İmparatoru'na karşı girişilen bu seferin çok tehlikeli olduğunu ve ilk vuruşmada kumandanın şehit düşebileceğini tahmin ettiği içindir ki bu gazve için Zeyd'den gayri iki kumandan daha seçmiştir ki bunlardan biri *Ca'far b. Abi Tâlib* ve diğeri de şahir *Abd Allah b. Ravâha'dır*. Önceden tasarladığı plana göre İslam ordusuna önce Zeyd kumanda edecek, onun ölümü halinde Ca'far ve onun da ölümü halinde Abd Allah b. Ravâha kumandayı ele alacaklardı.

Nitekim tahmin ettiği gibi savaşın daha ilk anında Zeyd b. Harise şehit düşmüş, onun yerini alan diğer iki kumandan da arka arkaya aynı akıbete uğramışlardır. Bilindiği gibi bu savaş Müslümanların yenilgisiyle sona ermiştir.

Ne ilginçtir ki Muhammed, bu yenilginin intikamını almak üzere Rumlar üzerine göndermek maksadıyla bir fırka "mücâhid" teçhiz etmiş ve bu fırkaya Zeyd'in oğlu *Üsâme İbn-i Zeyd*'i emir ve kumandan yapmıştır. Yaparken de ona: "Rumlar üzerine git ve babanın intikamını al" demiştir.[61] Fakat ne var ki *Üsâme*, kumandanlık yapabilecek yeterlikte değildi. Nitekim etraftan birçok kişiler Üsâme'nin kumandanlığına (ve emaretine) itiraz etmişler ve örneğin: "Ordu içinde bunca büyükler dururken bir genç köle bunların üzerine nasıl kumandan nasbolunur" şeklinde konuşmuşlardır. Fakat onların bu konuşmasına karşı Muhammed:

"Siz, şimdi Üsâme'nin kumandanlığına ta'n ediyorsunuz (sövüyorsunuz). (Size hatırlatırım ki): Siz, bundan önce onun babasının emaretine de dil uzatmıştınız. Allah hakkı için Zeyd emarete nasıl tamimiyle layıksa ve o, bana nâsın en sevimlilerinden biri ise, hiç şüphesiz şu Üsâme de babasından sonra bana nâsın en sevimlilerindendir."[62]

Ancak ne var ki Üsâme, sefere çıkmak üzere ordusunu hazırlarken Muhammed'in hastalığa yakalanması nedeniyle hareketini tehir etmiştir. Bununla berber onun ölümünden sonra Ebû Bekr zamanında giriştiği bu aynı maksada yönelik savaş sırasında canını vermiştir.[63]

---

[61] Sahih-i..., Hadis No: 1505, c. IX, s. 381. Bu konuda ayrıca İbn Hişâm, İbn Sa'd, kaynaklarında geniş bilgi var. Ayrıca bkz. et- Taberî, Tarih-i Taberî Tercemesi, Can Kitapevi, İstanbul, 1982, c. II, s. 462.

[62] Buhari'nin Abdullah İbn-i Ömer'den rivayeti için bkz. Sahih-i..., Hadis No: 1505, c. IX, s. 380.

[63] Sahih-i..., Hadis No: 1505, c. IX, s. 380.

XVI

KÖLELERİN DURUMUNUN İYİLEŞMESİNDE MUHAMMED'İN ROL OYNADIĞI HAKKINDA

İslamcıların iddialarına göre Muhammed kölelerin durumunu iyileştirmiş ve örneğin Kur'an'a: "Elinizin altında bulunan kimselere iyilik edin" (K. 4 Nisâ 36) şeklinde hükümler koymuştur. Ya da güya kölelerin yemesine, içmesine dikkat edilmesi gereğine değinmiş, köle kadınlara hür kadınlar için uygulanan cezaların yarısının uygulanmasını öngörmüş ve bu doğrultuda hükümler getirmiştir.

Hemen belirtelim ki kölelere iyi bakmak, örneğin onların beslenmesine göz kulak olmak, ya da bu doğrultudaki eylemler, kölenin insanlık haysiyetine saygı beslemek anlamına gelmez. Nitekim Muhammed kölenin insanlığına saygı nedeniyle değil fakat onu efendisine en verimli bir şekilde hizmet edebilecek zindelikte tutmak için bu hükümleri koymuştur; koyarken de köleden ziyade efendisinin çıkarlarını göz önünde tutmuştur. Çünkü sağlığı yerinde olmayan köle, efendisine yararlı değil fakat zararlı olur. İyi bakımdan yoksun, örneğin zayıf ve hastalıklı bir köle, efendisine yararlı değil zararlı olur. Köle sahibi olan kimse, elinin altında bulundurduğu kölesine iyi bakmalı, onu iyi yedirip içirmelidir ki, ondan azamî şekilde yararlanabilsin.

Öte yandan köle kadını, yani cariyeyi, hür kadına nazaran yarı ceza ile cezalandırmak, kölenin saygıya değer bir şahsiyete sahip olmasından değil, aksine onun hukuka ya da ahlâka aykırı davranışlarının, hür kadınınki kadar cezalandırılmaya layık sayılmamasındandır.

Bu vesile ile sunu da unutmamak gerekir ki Kur'an'da, Müslüman erkeğin dörde kadar kadın alabileceği ve fakat bunlar arasında adâlet sağlayamayacak ise bu takdirde bir tek kadın ve dilediği sayıda cariye alabileceği yazılıdır (K. Nisâ 25). Daha başka bir deyimle Müslüman erkek, elinde bulundurduğu cariyeleri arasında adâlet sağlamakla sorumlu tutulmamıştır. Görülüyor ki cariye, insanlık haysiyetinden yoksun telâkki edilmiş ve efendisinin hizmet ve ihtiyacına terkedilmiştir.

*

Tekrar edilmek gereken gerçek şudur ki Muhammed, İslam öncesi dönemin özelliği sayılan "kişisel kölelik" anlayışını sürdürmekten geri

kalmamıştır. Bundan dolayıdır ki vaktiyle Türklerde kölelik, daha iyi koşullara bağlı iken, örneğin Hun devletlerinde "kişisel kölelik" sistemi yerine "Kabile köleliği" söz konusu iken, Hunların İslamiyet'i kabul etmelerinden sonra "kişisel kölelik" zihniyeti yerleşmiştir.

XVII

İSLAM DÜNYASI HİÇBİR ZAMAN KÖLELİĞE KARŞI GELMEMİŞ, SESİNİ ÇIKARMAMIŞTIR; DİNSEL NİTELİK TAŞIDIĞI İÇİN

Her ne kadar kölelik denen musibet, yüzyıllar boyunca başka dinlerde ve ülkelerde de uygulanmış olmakla beraber, bu başka dinlerde ve toplumlarda köleliğe karşı daima sesini yükseltenler ve direnenler olmuştur. Örneğin *Budha*, köleliği yeren ilk din adamı olarak karşımızdadır. Batı'da köleliğe karşı ilk savaşım milattan önce 4. yüzyılda, eski Yunan ile baslar. Her ne kadar *Aristo* gibi büyük düşünürlerden bazıları köleliği doğal ve olağan bir kuruluş olarak görmekle beraber bu zihniyete karşı cephe alanlar çoktur. Örneğin *Alcidamas,* ki bu konuda ilk direnenlerdendir, tarihin bu eski çağlarında insanlığa şöyle seslenirdi:

"*Tanrı her şeyi özgür kılmıştır. Doğa hiçbir yaratığı köle yapmamıştır.*"[64]

Yahudilik ve Hristiyanlık köleliği yok kılmamıştır ama bu dinlerin uygulayıcıları ya da salikleri arasında köleliğe karşı savaşım verenler çok çıkmıştır. Orta Çağ'da bile köleliği insan haysiyetine karşı suç şeklinde gören nice fikir türleri gelişmiştir.[65] O en karanlık bilinen dönemlerde, köleliği doğal bilen zihniyete karşı isyan edenler çoktur.

Oysa ki İslam'da böyle bir gelişme görülmez: ne din adamları ve ne de ne düşünürler arasında sesini yükselten olmuştur. İslam dünyası bu açıdan insan şahsiyetinin haysiyetine âdeta yabancı kalmıştır. Kur'an'ın köleliği doğal gören hükümlerine karşı "Hayır" diyebilecek cesarette bir kimse çıkmamıştır. Aksine bu hükümlerin köleliğe engel olmadığını savunanlar çıkmıştır.[66] Geçmiş dönemler boyunca İslam bilginlerinin yaptıkları şey, İslam dininin kölelere, kendi özgürlüklerini satın alma hakini tanıdığını ve kölelerin durumunu iyileştirdiği masallarını tekrarlamaktan ibaret kalmıştır: onlara göre güya İslam şeriatı bu "olumlu" yenilikleri getiren ilk ve son dindir. Oysaki söyledikleri yalandır, çünkü İslam'dan 2500 yıl

[64] Bu konuda bkz. Franz Rosenthal, The Moslem Concept of Freedom, Prior to the XIXth Century, Leiden, 1960, s. 31. not 73.
[65] Bu konuda bkz. C. Verelinden, L'Esclavage Dans l'Europe Medieval: I, Peninsule Iberique-France , Bruges, 1955. L.T. Hobhouse, Morals In Evolution, London, 1951.
[66] Mecella al-Mecmua al-ilmî al-Irak adlı derginin 1954 tarihli nüshasında Muhammad al-Kadi'nin: Al-Hürriya va-s-salam va'l-hükm fi'l-Islam" başlıklı yazısı için bkz. Revue des Etudes Islamiques, 1956-1957, s. 108.

önceleri *Babilonya*'da, köleler için kendi özgürlüklerini satın alma hakkı vardı. Yine bunun gibi İslam'dan bin yıl önce uygulanan *Manu* kanunlarına göre Hindistan'da kocalara, kölelerini döverlerken, karılarını dövdükleri gibi dövmeleri emredilmiştir. Eski Mısır'da, örneğin *Ramses III* zamanında, kölelerin yerli halktan kimselerle evlenerek bir kaç kuşak sonra özgürlüğe kavuştukları görülürdü.[67]

Bütün bunlardan İslam yazarları habersizdirler. Hem de öylesine ki, bu habersizlik içerisinde köle ticaretini bile âdeta ilim konusu yapmışlardır. Köle satın almak ile hayvan almak arasında fark gözetmemişlerdir. Nice örneklerden biri olarak 11. yüzyılın ünlü hükümdarlarından *Keykavus İbn İskender*'in *Kâbus-nâme* adlı kitabını şöyle bir karıştırmak yeterlidir. Cürcan ve Taberistan hükümdarı olan bu yazar, *Kâbus-nâme*'yi, oğlu *Gilân Şah*'ın eğitimi için yazmıştır. Kitabının bir bölümünde şöyle der:

"*Her şeyden önce satın alacağınız kölenin gözlerini ve kirpiklerini muayene ediniz; sonra burnunu, dudaklarını ve dişlerini ve nihayet saçlarını gözden geçiriniz... Bütün bu öğütlerime sunu da eklemek isterim ki satın alacağınız... Kölenin boy ve posunun ölçülü olmasına ve karar dolgunlukta bulunmasına dikkat etmelisiniz.*"[68]

Kitabın diğer bir yerinde yazar, hayvan satın alımında dikkat edilmek gereken hususları belirtir:

"*Hayvanların dişleri kusursuz, bembeyaz ve muntazam olmalıdır; alt dudak üst dudaktan hafifçe ilerde olmalıdır; burun delikleri uzun, açık ve düz, alın geniş ve kulak hizasına kadar tek renkte olmalıdır.*"[69]

Görülüyor ki köle satın almakla hayvan almak arasında pek fark yok. Ne ilginçtir ki yazıldığı tarihten bu yana *Kâbus-nâme*, İslam dünyasında "hükümdarlara ait terbiyevî kitapların en önemlilerinden biri" olarak kabul edilmiştir.[70]

Çağdaş yazarlar arasında köleliği İslam'ın yarattığı bir kuruluş olarak değil fakat İslam'a karşı açılmış savaşlar nedeniyle ortaya çıkan bir kuruluş şeklinde görecek kadar saf düşünceli olanlar çoktur. Onlara göre İslam güya köleliği, sadece savaş nedeniyle meşru görmüştür ve bu nedenle İslam'da

---

[67] Bu konuda bkz. L. T. Hobhouse, Morals in Evolution, London, 1951, s. 286 vd.
[68] Kâbus-nâme'nin İngilizce çevirisi için bkz: Kai'ka'us Ibn Iskandar. A Mirror for Princes: the Qabus Name, Transl. by Reuben Levy, New York, 1951, s. 99 vd. Fransızca çeviri için bkz. "Le Qabus Name" Transl. par A. Querry, Paris, 1886, s. 196.
[69] Le Qabus Name, s. 215.
[70] İslam Ansiklopedisi'nde "Keykavus" adına bakınız.

kölelik kurulusunun yer almasının sorumluluğunu İslam’a karşı savaş açanlarda aramak gerekir.[71]

Bu gülünç iddialara yönelenlerin, Kur’an’da köleliği doğal kılan hükümlerden ya da Muhammed'in köle kullandığından, köle alıp sattığından ya da ona buna köle hediye ettiğinden haberleri olmamalıdır. Haberli olmadıkları diğer bir husus da İslam'ın savaş dini olup, yeryüzünü “*Dar-ül İslam*” (Müslümanların yasadıkları diyar) ve **“***Dar-ül harp***”** (“kâfirlerin” yasadıkları yerler ki harp edilecek diyardır) diye ikiye ayırmış olması ve yeryüzünü, tümü itibariyle “Dar-ül İslam” olana kadar savaş yapmayı ilke edinmiş olmasıdır. Hemen belirtmek gerekir ki Muhammed’in giriştiği 29 savaş ile göndermiş olduğu 45 kadar çete hep bu amaçla girişilmiş şeylerdir.

Arap yazarların genellikle savundukları bir görüş de kölelik kurulusunun İslâm'a Türkler yüzünden girmiş olduğu doğrultusundadır ki gerçekten yalana dayalıdır. Konuyu *“Arap Milliyetçiliği ve Türkler”* adlı kitabımızda ele aldığımız için burada durmayacağız. Fakat sadece sunu tekrar etmekle yetinelim ki eski Türklerde, örneğin Hunlarda, “kişisel kölelik” diye bir şey yoktu; “Kabile köleliği” vardı ki kişisel kölelik sistemine oranla daha iyi koşullara bağlanmıştı. İslamiyet’i kabul ettikten sonra Hun'lar, “Kabile köleliği” uygulamasını terk edip "kişisel kölelik" zihniyetine geçmişlerdir.

A) İslam Ülkelerinde Kölelik 20. Yüzyıla Kadar Sürmüş ve Ancak Batı Dünyasının Zorlamalarıyla Sona ermiştir

Kölelik, resmî bir kuruluş olarak İslam ülkelerinde 20ci yüzyıla kadar süregelmiştir. Tanınmış bir yazarın deyimiyle İslam dünyası *"kölelik uygarlığı"* olmaktan ileri geçememiştir.[72] Halifelerin ve hükümdarların sarayları, yüzlerce köle ve cariye ile dolup taşmıştır. Vaktiyle Kahire'deki *Fatimi hükümdarları*nın hareminde on iki bin köle bulunurdu. İspanya’daki İslam devleti hükümdarlarından *Abd ar-Rahman III* (912-967) hareminde 6300 köle vardı.[73] Osmanlı dönemi boyunca Türk padişahlarının yaptıkları da bu olmuştur

---

[71] Bu konuda yazanlarda biri şu: Hammouda Ghoraba, "Islam and Slavery", in "The Islamic Quarterly", vol. II, No. 3, Ovt. 1955, pp. 53-159.

[72] Maurice Lombard, L'Islam Dans Sa Premiere Grandeur: VIIIe-Xe Siecles, Paris, 1971. Yazar şöyle der: "A la suite des grandes civilizations de l'Antiquité et de l'Empire Byzantin, le monde musulman est une civilization esclavagiste" (s. 194)

[73] Lombard, age, s. 194.

Öte yandan köle ticareti, tıpkı diğer bütün Müslüman ülkelerde olduğu gibi, dinsel bir kuruluş olarak Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde de geçerli idi: haftanın belli günlerinde hayvan pazarları, ya da hububat ve sebze pazarları gibi esir pazarları kurulurdu. Bu esir pazarlarında halk, tıpkı hayvan alır gibi, esirlerin yüzüne, eline, dişine, ayak bileklerine vs... bakıp değer biçer ve ona göre köle satın alırdı.

Yeryüzü ülkelerinin kölelik sistemine karşı savaş açtıkları ve köleliği kaldırdıkları dönemlerde bile[74] Müslüman ülkeler köleliği dinsel ve doğal bir kuruluş olarak benimsemekten geri kalmamışlar ve köleliğin kaldırılması girişimlerini İslam'a aykırı görmüşlerdir. Arap ülkelerinin Osmanlı egemenliği altında bulunduğu dönemlerde, dış baskılar sonucu olarak köleliği kaldırmaya yönelen Osmanlı yöneticileri, Arap halklarının direnmesi ve ayaklanması olaylarıyla karşı karsıya kalmışlardır.

Osmanlı devleti ile İran ve Mısır gibi ülkelerde kölelik denen şey, Batı devletlerinin (özellikle İngiltere'nin ve Fransa'nın) baskılarıyla sona erdirilmiştir: o da pek yavaş bir tempo ile. Zenci kölelerin azatlanmaya başlandığı ilk Müslüman ülke Tunus'tur. 1890 yılında bütün Fransız kolonilerinde kölelik yasaklanmıştır.

Osmanlı Devleti, 1854 ve 1857 yıllarında İngiltere ile imzaladığı antlaşmalarl, köle ticaretine son vermeyi kabul etmiştir. Ancak ne var ki Mekke ve Medine, bu antlaşma hükümlerinden hariç tutulmuştur. Çünkü bu iki kent İslam'ın "kutsal" toprakları sayıldığından, Kur'an'ın Tanrısal bir kuruluş olarak getirdiği köleliğin bu kentlerde yasaklanması yoluna gidilememiştir. Vaktiyle Muhammed'in yaşadığı ve bizzat köle sahibi bulunduğu bu topraklarda köle ticaretini yasaklamanın Kur'an'a karşı gelmek olacağı düşünülmüştür. Bundan dolayıdır ki Afrika'da ve Arabistan'da köle alım satımına ve kullanılmasına daha uzun bir süre devam edilmiştir.

Her ne kadar Osmanlı devleti 1908 Anayasa'sı (1293 Kanun-u Esâsî) ile köleliği saf dışı kılmış olmakla beraber, bu kurulusun gerçek anlamda ortadan kalkması ve Türk topraklarından silinip atılması Atatürk'ün yarattığı Türkiye Cumhuriyeti sayesinde olmuştur. 1926 yılında Cenevre'de imzalanan ve yeryüzü ülkelerinin tamamını köleliğe "Hayır" demeye zorlayan antlaşmayı imzalamakla Türk devleti, Kur'an'daki kölelikle ilgili hükümlerin uygulanmasına kesin olarak son vermiştir.

---

[74] Batı ülkeleri köleliği 19. yüzyılda resmen kaldırmışlardır. İngiltere kendi kolonilerinde köleliğe 1833 yılında, Fransa 1848, Hollanda 1854-59 ve Rusya 1873 yılında bu işi tamamlamışlardır.

İslam'ın "koruyucusu" rolünde görünen Suudi Arabistan'a İngilizler, ancak 1927 yılında *"Cidde Antlaşması"* ile köleliğin uygulamadan kaldırılması zorunluğunu kabul ettirmişlerdir. Fakat buna rağmen Suud devleti, Kur'an'ı Anayasa olarak kabul ettiği için, köleliği gayr–i resmî şekilde sürdürmekten kaçınmamıştır. Yemen gibi diğer birçok Arap ülkelerinde de durum bu merkezde olmuştur.

B) Köleliğin Resmen Kaldırılmış Olmasına Rağmen İslam Ülkelerinde Kölelik Kuruluşunu Geçerli Bilen Zihniyet Hâlâ Canlıdır.

İslam dünyasının halkları ve "bilim kaynağı" diye kabul edilen çevreleri dahi bugün hâlâ öylesine çağdışı bir zihniyete saplı, öylesine bilgisiz ve öylesine insan şahsiyetinin haysiyeti duygusundan yoksundur ki, bir yandan insanların eşit ve özgür oldukları temasını savunur görünürken diğer yandan köleliği meşru ve makbul bir kuruluş olarak benimsemekten çekinmezler. Bunun en bariz örneklerinden biri, Mısır'daki *el-Ezher Üniversitesi*'nin tutumudur. Güya en büyük bir bilim merkezi ve otoritesi sanılan bu Üniversite, köleliği Kur'an'dan kaynaklanan bir kuruluş olarak bağrına basar ve bu konuda fetvalar yayımlar. El-Ezher'in resmî yayın organı olan *Macalla*'nın 1962 Temmuz nüshasında yayınlanan bir fetvada, savaş esirlerinin köle olarak kullanılmalarının câiz olduğu belirtilmiştir.[75]

Ne ilginçtir ki bu aynı Üniversitenin mensuplarından biri, aynı *Macalla* dergisinin 1967 (Aralık) tarihli nüshasında, İslam'ın "kurtarıcı" ve "insanları bağımsızlığa kavuşturucu" olduğunu ve nereye gitti ise orada kişileri ve halkları özgürlüğe ulaştırdığını yazmaktaydı.[76]

Yine bunun gibi Yemen'de, 1962 yılında *Kral Faysal*, Batı ülkelerinin baskılarıyla köleliği resmen ilga eder görünürken, Ulema sınıfı, bu kurulusun Kur'an'da yer aldığına dair fetvalar yayınlamakta idi.[77]

Aynı ilkel zihniyete saplı bizim mollalarımıza göre dahi kölelik ve cariyelik, "güncelliğini" yitirmiş bir konu değildir. Her ne kadar bu efendiler

---

[75] Macalla, Sefer 1382 nüshası , s. 249-250. Bu konuda bkz. Hava Lazarus-Yafeh, "Contemporary Religious Thought among the Ulema of AL-Azhar", in Asian and African Studies, vol. 7, 1971, pp. 211-256. Yukardaki hususlar için bkz. s. 249-250.

[76] Macalla, Ramazan 1387, s.576.

[77] Bu konuda bkz. George Rentz, "Saudi Arabia; The Islamic Island", in Modernization of the Arap World, Edited by J. H. Thompson & D. Reischauer, New York, 1966, s. 115-125; yukardaki husus için bkz. s. 123.

İslam'ın köleliğe ve cariyeliğe karşı bir din olduğunu söylemekle beraber, bu kurulusu kökten yasaklamadığı görüsünü de savunmaktan geri kalmazlar. Onlara göre İslam, güya sosyal gerçeklerin bir anda değişemeyeceğini bildiği içindir ki köleliği kökten yasaklamamıştır; yasaklamış olsaymış, "daha ilk anlardan itibaren iç kargaşalıklara sebep olur" imiş.

Yine bizim mollalarımıza göre İslam'da köleliğin ve cariyeliğin sürüp gelmesinin asil nedeni, İslam'ın bunu "*Harp esirleri kurumuna inhisar ettirmek istemesi*" imiş. Savundukları görüş şu:

"*İslam'da cariye harp esiridir. Harbler ise dünyamızın gündemindedir.*"[78]

Anlatmak istedikleri şudur ki savaş denilen şey ortadan kalkmadığına ve muhtemelen kalkmayacağına ve dolayısıyla savaşta alınan esirler Kur'an gereğince paylaşılmak gerektiğine göre kölelik ve cariyelik denen şeyin de devam etmesi doğaldır.[79]

Bununla beraber bizim mollalar, köleliği ve cariyeliği "zaruri bir müessese" olarak görürlerken, bir de İslam'ın bu kurulusu "insanlık haysiyetini çiğnetici bir kurum" olmaktan çıkardığını iddia ederler.[80] Ederler ama cariyelerin dinî ve hukukî sorumluluklarının "hür" kişilere nazaran, daha az, sosyal durumlarının daha aşağı olduğunu belirtmekten geri kalmazlar.[81] Örneğin hukukî sorumluluklarının daha az olduğunu anlatmak üzere, cariyeyi öldüren bir kişinin kısas olarak öldürülmeyip "ta'zir" cezasına çarptırılacağını söylerler.[82] Yine bunun gibi hür bir kadına zina isnat eden kimseye, bu isnadını dört şahitle ispatlayamaz ise seksen sopa ceza verildiği halde, cariyeye zina isnat edipte ispat edemeyen kimselere böyle bir ceza verilmez; sadece "ta'zîr" cezası verilir olduğunu ve esas cezanın kıyamet gününe bırakıldığını eklerler. Öte yandan cariye için "iddet" süresinin (yani kocanın ölümünden sonra tekrar evlenebilme süresinin) 65 gün olduğu halde "hür" kadınlar için iddet müddetinin bunun iki misli olduğunu söylerler. Yine bunun gibi hür bir kadınla evli olan kişinin, dörde kadar hür kadınla evlenebildiği halde cariye ile evlenemeyeceğini belirtirler (K. Nisa 25). Yine bunun gibi sahibinin iznini almadan cariyenin, hiç kimse ile evlenemeyeceğini eklerler.

Bütün bunlardan gayri bir de şu var ki birden fazla kadınla evli bulunan erkek, karılarının yanında gecelerken adâlet esasına riayetle görevli olduğu

[78] A. R. Demircan, İslam'a Göre Cinsel Hayat, İstanbul, 1986, c. II, s. 247.
[79] İbid.
[80] İbid, s. 250.
[81] İbid, s. 255 vd.
[82] Bazı hukukçuların katile kısas cezasının uygulanacağını öngördüklerini eklerler. Demircan, age, s. 256.

halde bu adâleti cariyeleri arasında gözetlemek zorunluğunda değildir. Yine bunun gibi cariye hür bir kadın üzerine "kuma" (ikinci karı olarak) gelemezse de hür kadın cariye üzerine "kuma" gelebilir.[83]

Bütün bunlar, kölenin ya da cariyenin aşağılık durumunu yansıtan hususlardan bazılarıdır. Ama bizim mollalarımız yine de kölenin (cariyenin), insanlık haysiyetinden söz ederler.

Yine tekrar edelim ki şeriatçının (ve bu arada Mollaların) mantığına ve insanlık anlayışına itibar edildiği sürece insanlarımızın (ve İslam ülkeleri insanlarının) uygar zihniyete ulaşamayacakları muhakkaktır.

Nitekim köleliğin ve cariyeliğin doğal bir kuruluş olduğu fikri, sadece din adamlarının değil fakat Müslüman kişinin de bilinçaltına öylesine çöreklenmiştir ki 20. yüzyılın sona ermek üzere bulunduğu bu dönemde dahi İslam dünyasında, farklı adlar ve uygulamalar şeklinde köleliğin sürdürüldüğü görülür. İnsan haklarına aykırı bu uygulamalara karşı sesini yükselten pek yoktur.

Gerçekten de İslam ülkelerinde, çoğu evlerde, sosyal yaşamı itibariyle köle durumundan farksız *"beslemeler"*, ya da buna benzer adlar altında hizmetçiler bulunur. Bu zavallılar, daha küçücük yaslardan itibaren evin hizmetinde kullanırlar. Evin temizliğini yaparlar, yemeğini hazırlarlar, evin çocuklarına bakarlar, her ne türlü pis is varsa hepsini "başarırlar". Sabahın kör saatlerinden gece yarılarına kadar yok pahasına çalışırlar. Bunların zavallı ve acıklı durumlarına son vermek hiç kimsenin aklından geçmez. Şeriat zihniyeti bu tür köle sahiplerinin beyinlerinde yuvalanmış kaldığı sürece de geçmeyecektir.

---

[83] Demircan, age, s. 257.